

IN MEMORIAM

Hayden White (1928-2018)

Hayden White u hrvatskoj historiografiji

Teoretičar historije Hayden White (1928-2018) svojim analizama i kritikama historiografije – ponajviše iz perspektive književne teorije – ima u hrvatskoj historiografiji ambivalentnu poziciju. S jedne strane, hrvatska historiografija i kad se teorijski i metodološki sve više pluralizirala u periodu od 1970-ih godina do danas, najmanje je bila sklona lingvističkom obratu, književnoj teoriji i novoj kulturnoj historiji.¹ To se odnosi i na teorijske uvide o njezinoj narativnosti i kritike njezina nereflektirana pouzdanja u potpunu objektivnost historije kao discipline. S druge strane, Whiteov utjecaj na teoriju historije i implikacije njegovih analiza za historijsku znanost nije bilo moguće izbjeći, tim više što je od 1970-ih godina postupno držan za jednog od najistaknutijih teoretičara historije.

Iz toga razloga ipak postoji solidna recepcija Whiteovih djela u hrvatskoj historiografiji, ali i povjesničarke i povjesničari kojima je bio inspirativan. Prve obavijesti o Whiteu iznijela je Mirjana Gross u knjizi *Suvremena historiografija* 1996. godine. White je predstavljen u poglavlju „Postmoderna i lingvistički obrat“, u kontekstu onoga što je M. Gross pretežno vidjela kao „postmodernističke pokušaje brisanja znanstvenoga značaja profesionalne historiografije i njezina vraćanja na položaj grane retorike“,² iako je navodila i poticaje „za samorefleksiju u historiji“³. Prikazala je Haydena Whitea i Dominicka LaCapru kao povjesničare koji „intelektualnoj historiji žele otvoriti nove dimenzije na temelju literarne teorije“.⁴ Istaknula je pritom da „njihov pothvat vodi u literarni kriticizam te nije jasno što uopće još ostaje od historije. Međutim, izazvali su široku diskusiju te one povjesničare i povjesničarke koji i inače posvećuju pažnju teoretskim problemima primorali na razmišljanje o aktivnoj ulozi jezika, tekstova, pripovjednih struktura i, dakako, fikcije u svom poslu.“⁵

Nastojala je međutim slojevito iznijeti glavne postavke Whiteove misli (napominjući primjerice da White „ne poriče da su se događaji prikazani u historijskoj prezentaciji doista zbili, ali misli da se svaki pokušaj njihova opisa zasniva na imaginaciji i filozofiji povijesti“⁶) i njegove središnje knjige *Metahistorija* (*Metahistory*) te kritike

- 1 Usp. Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb 2016.
- 2 Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996, str. 325.
- 3 Isto, str. 327.
- 4 Isto, str. 334.
- 5 Isto, str. 335.
- 6 Isto, str. 335.

koje su mu upućivane i diskusije koje je izazvao. M. Gross je sebe zaključno postavila u opreci spram Whitea ističući da joj je bliža pozicija Michela de Certeaua koji „drži da je historija pripovijedanje koje upotrebljava figure i kompozicije kao i svaki drugi pripovjedni tekst. No, za razliku od Whitea, on objašnjava da historija ima pravila za ‘historiografsku operaciju’ koja ovisi o tehničkom postupku, društvenoj sredini, instituciji. Zato je historija, prema Certeauu, praksa koja proizvodi znanje.“⁷ M. Gross je o Whiteu nastavila pisati i u predgovoru hrvatskom izdanju zbornika *Nova kulturna historija* i u članku o postmodernizmu, prema kojem je od knjige *Suvremena historiografija* u kontinuitetu iznimno kritična. I u tim je tekstovima istaknula svoju bliskost poziciji Michela de Certeaua u odnosu spram problematike lingvističkog obrata.⁸

O Haydenu Whiteu je u kontekstu lingvističkog obrata i postmodernizma upućeno, nijansirano i kritički pisala i Zdenka Janeković Römer. I M. Gross i Z. Janeković Römer upoznate su s relevantnom literaturom o Whiteu te ističu važnost izazova lingvističkog obrata za problematiziranje historiografije i njezinu samorefleksiju, neovisno o kritičkim napomenama: „Problematizacija elemenata literarnosti u povijesti svakako je bacila novo svjetlo na epistemološka i metodološka svojstva discipline i pomogla redefiniranju njezine paradigme. Ono što je ostalo sporno jest zaključak da povijesno istraživanje nije ništa drugo nego literarni postupak organizacije povijesnog teksta. Skretanje rasprave o povijesti u smjeru filozofije umjetnosti, retorike i estetike bilo je svjesna reakcija na tradicionalističko odbacivanje literarnosti iz razmišljanja o povijesti. No, tradicionalnu isključivost historiografije u pogledu značenja retoričkog oblikovanja odnijela je nova isključivost koja u potpunosti negira značenje istraživačkog procesa. Povijesna naracija ne može se shvaćati kao golo formuliranje rezultata istraživanja, ali ni kao jedina dimenzija historiografije.“⁹

U dvama tekstovima Z. Janeković Römer u kojima se referira na Whitea moguće je uz kritičke naći i afirmativne napomene, primjerice: „Korištenje metafora, figurativnog jezika i narativnih konstrukcija o kojima govori u *Metahistoriji* je moćno sredstvo u povijesnim tekstovima koje ne mora značiti iskrivljavanje, negiranje ili omalovažavanje elementarnih činjenica.“¹⁰ Autorici je u cjelini blizak određen srednji put: „Historiografski iskaz je nužno narativan, odnosno literaran, i to se ne može izbjeći u refleksiji o disciplini. (...) No, povijest kao disciplinu konstituiraju jednako i istraživački postupci

7 Isto, str. 337. Usp. također str. 412.

8 Mirjana Gross, „Predgovor“, u: *Nova kulturna historija*, ur. Lynn Hunt, Zagreb 2001, str. 7-22; Mirjana Gross, „Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti“, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 2009, str. 165-195. Usp. Branimir Janković, „Rijetka predanost ‘metodologiji historije’. Mirjana Gross (1922-2012)“, u: *Historijski zbornik*, god. LXV, br. 2, 2012, str. 484, 492-493.

9 Zdenka Janeković Römer, „Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33, 1999-2000, str. 209.

10 Zdenka Janeković Römer, „O pisanju povijesti i znanju o prošlosti“, u: *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999, str. 453.

i literarni iskaz, što znači da i jedno i drugo mora dobiti svoje mjesto u teoriji i metodologiji povijesti.¹¹

U 2000-im godinama dodatno se pojačava recepcija Whiteove misli u hrvatskoj historiografiji. Izdvaja se članak Nade Kisić Kolanović „Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra“. Postavljen u kontekst postmoderne kritike historije, lingvističkog obrata, nove kulturne historije i intelektualne historije, članak detaljno govori o Whiteovom opusu, posebno o njegovoj najpoznatijoj knjizi *Metahistory*, kao i raspravi koju je potakla te kritikama i pitanjima poput sljedećih: „Oduzima li književno-teorijski pristup historiografiji znanstveni status?“¹² I N. Kisić Kolanović toj problematici pristupa slojevito: „Neki drže da se White u kasnijim radovima približio relativističkoj koncepciji historijskog znanja. Međutim, on je sam odbacio pokušaj da se njegov pristup označi kao radikalni skepticizam.“¹³ napominjući isto tako da: „Stavljajući naglasak na jezik, tekstualnost i narativnu strukturu, White ipak ne briše granicu između povijesti i književnosti, između stvarnosti i fikcije.“¹⁴ Autorica je iznijela pouzdan prikaz Whiteove misli, ne definirajući međutim vlastito pozicioniranje prema navedenoj problematici.

Početak 2000-ih godina objavljen je jedan od rijetkih hrvatskih prijevoda nekog Whiteovog teksta: „Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti“¹⁵ odnosno „Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju“¹⁶. To znači da nemamo prijevod niti jednog Whiteovog djela. No nema prijevoda njegovih djela ne samo u Hrvatskoj nego i u Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Riječ je uglavnom o prijevodima nekih Whiteovih tekstova.¹⁷ Važna iznimka je objavljivanje crnogorskog izdanja najpoznatije Whiteove knjige *Metaistorija: istorijska imaginacija u Evropi devetnaestog vijeka* (Podgorica 2011). Whiteova djela nisu međutim prevedena ni drugdje, primjerice u Francuskoj.¹⁸

Iako izostaju prijevodi, moguće je dodatno se osloniti na sekundarnu literaturu, primjerice prevedeni tekst Lloyda S. Kramera „Književnost, kritika i historijska

11 Isto, str. 455.

12 Nada Kisić Kolanović, „Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 35, br. 1, 2003, str. 225.

13 Isto, str. 225-226.

14 Isto, str. 221.

15 Objavljeno u časopisu *K.*, god. 1, br. 1, 2003, str. 33-54. S engleskoga prevela Milena Radovčić. Riječ je o tekstu iz Whiteove knjige *Figural Realism*.

16 Isti tekst preveden je i u *Časopisu za suvremenu povijest*, god. 36, br. 2, 2004, str. 621-635. Prijevod s engleskog jezika Višeslav Aralica. Prethodno je preveden Whiteov tekst „Vrijednost pripovjednosti u predstavljanju zbilje“, u: *Rival*, 1-2, 1989, str. 130-143, iz knjige *The Content of the Form*.

17 Na slovenski su prevedeni tekstovi: Hayden White, „Problem pripovedi v sodobni teoriji zgodovinopisja“, u: *Vsi Tukididovi možje. Sodobne teorije zgodovinopisja*, ur. Oto Luthar, Ljubljana 1990, str. 95-135; „Zgodovinski tekst kot literarni artefakt“, u: *Filozofski vestnik*, 28, 1, 2007, str. 161-179; „Historiografija in historiofotija“, u: *Kino!*, 23-24, 2014, str. 79-86.

18 Na to je posebno upozorio François Dosse, „Intelektualna historija“, u: *Intelektualna historija*, prii. Branimir Janković, Zagreb 2013, str. 105.

imaginacija: književni izazov Haydena Whitea i Dominicka LaCapre¹⁹. Kao što se i ovdje potvrđuje, Whitea i LaCapru često se navodi zajedno, osobito u okviru intelektualne historije. Treba svakako spomenuti pozivanje Keitha Jenkinsa u prevedenoj knjizi *Promišljanje historije* (Zagreb 2008) na Whitea kao na autoritet u postmodernoj kritici historije. Hayden White je dakako recepcijski osobito važan za književne teoretičare, što je posebno vidljivo u djelima Vladimira Bitija, primjerice u *Pojmovniku suvremene književne teorije* (1997) i *Stranom tijelu pri/povijesti* (2000), kao i u radovima drugih autorica i autora vezanih uz književnu teoriju i „naraciju u historiografiji“²⁰.

Dok su prethodni recepcijski tekstovi, što se povjesničara tiče, dobrim dijelom kritički ili su tek namjeravali prikazati glavne osnove Whiteove misli, povjesničarka Zrinka Blažević pristupila mu je znatno afirmativnije. To je vidljivo ne samo načelno u *Prevodenju povijesti* („Hayden White, američki intelektualni historičar i jedan od začetnika lingvističkoga obrata koji je početkom 1970-ih ozbiljno uzdrmao (objektivističke) temelje historijske znanosti“²¹), nego i u konkretnoj primjeni u članku iz 2006. koji nije bio šire dostupan te ga prenosimo u ovom prilogu, uz kratke autoričine uvodne napomene povodom Whiteove smrti. U njima Z. Blažević ističe kako želi pokazati da „unatoč skepticizmu nekih hrvatskih povjesničara, Whiteova tropološka teorija historiografskog diskursa i figuracijska analiza pružaju vrlo operabilan heuristički model za interpretaciju raznorodnih narativnih povijesnih izvora“²². Tom prilikom naglašava i svoj „osobni izraz zahvalnosti i počasti tom velikom intelektualnom povjesničaru i *enfant terribleu* historijske znanosti koju je, za njezino vlastito dobro, svojim bogatim opusom ustrajno i neumoljivo prisiljavao na (meta)teorijsku (auto)refleksiju“.

Na postojeću recepciju u hrvatskoj historiografiji kratko je uputio David Šporer, vezujući Mirjanu Gross uz „kritiku Whitea i ‘postmodernističkog pristupa’“, spominjući Zdenku Janeković Römer „u vezi s lingvističkim obratom, ali i rezervama prema ‘radikalnoj postmodernističkoj teoriji’“, a Zrinku Blažević uz „više neutralno stajalište (...) gdje se ‘obrate’ vidi kao nužan poticaj za preispitivanje epistemoloških temelja historije“²³.

Imajući u vidu navedenu recepciju Whiteove misli, ostaje zapitati se u kojoj mjeri je hrvatska historiografija sklona takvim teorijskim razmatranjima. Prevladavajuće je mišljenje među povjesničarima da im u cjelini svakako nije sklona (mnogi će istaknuti, primjerice, da je „naša historiografska scena nezainteresirana za teorijsku

19 U: *Nova kulturna historija*, ur. Lynn Hunt, Zagreb 2001, str. 144–181.

20 Usp. primjerice Jadranka Brnčić, „Naracija u historiografiji. Paul Ricoeur, Vrijeme i pripovjedni tekst, Pariz 1983–1985“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 39, br. 1, 2007, str. 277–294; Iva Beljan, „Naracija u historiografiji. Teorijski aspekti“, u: *Umjetnost riječi*, god. 54, br. 3–4, 2010, str. 201–224; Zrinka Božić-Blanuša, „Intelektualna povijest kao dijalog: LaCapra i psihoanaliza“, u: *Filozofska istraživanja*, god. 31, br. 2, 2011, str. 393–405. Svi radovi govore i o Whiteu i LaCapri.

21 Zrinka Blažević, *Prevodenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Zagreb 2014, str. 18.

22 O mogućoj primjeni na djela i autobiografske tekstove o Prvom svjetskom ratu usp. Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013, posebno str. 53–55.

23 David Šporer, *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb 2015, str. 68. Usp. također str. 69.

problematiku²⁴). No, kao što pokazuje ova recepcija, pokazivan je interes ne samo za Whitea nego i za širu raspravu o postmodernizmu i historiji.²⁵ S druge pak strane očito je da mnogi hrvatski povjesničari teorijske aspekte gotovo uopće ne uzimaju u obzir i da teorijska kultura općenito nije suviše visoka niti da se opsežnije potiče njezino razvijanje. Stoga je ova recepcija posebno važna za hrvatsku historiografiju. Neovisno o tome kako se pozicionirali prema raspravi koju su potaknuli White i drugi teoretičari, za hrvatsku historiografiju ona ipak predstavlja važan poticaj za nužnu samorefleksiju, napose s obzirom da ona kod nas pretežno nije samorazumljiva.

Zbog toga ovaj prilog povodom Whiteove smrti ima za cilj dodatno podsjetiti na postojeću recepciju – upućenu, kritičku, afirmativnu – i nagovijestiti da ona traje i dalje te da će se, bez obzira na promjenu pojedinih naglasaka, nastaviti s problematiziranjem jednog dijela pitanja koja su sadržana još kod Whitea. Na to svakako upućuju nove generacije povjesničara i studenata povijesti. Tako je Marta Jurković u ovom prilogu kratko opisala međunarodnu recepciju Whiteovih djela, a Lovro Furjančić preispitao uvriježenu pretpostavku o Whiteovom odnosu prema objektivnosti historiografije, što će zasigurno izazvati pozornost. Oboje su studirali ili studiraju povijest i anglistiku, pokazujući da dvopredmetni studenti u svakom slučaju imaju kontinuirani senzibilitet za takvu vrstu problematike. To je dakako posebno važno za hrvatsku historiografiju kako bi nastavila ne samo razmatranja teorijskih pitanja koja proizlaze iz problematike koju je potaknuo Hayden White, nego i stalno teorijsko propitivanje historije kao discipline u cjelini.

24 Dinko Župan, „Alun Munslow, The Routledge companion to historical studies (London/New York: Routledge, 2002), 271 str.“, u: *Scrimia Slavonica*, 5, 2005, str. 523.

25 Usp. Branimir Janković, „Okrugli stol 'Historijska znanost prije i poslije postmoderne', Filozofski fakultet u Zagrebu, 20. studeni 2009.“, u: *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 2, 2009, str. 539-548; Filip Hameršak, „Kako (pro)čitati *Promišljanje historije?* Uz hrvatski prijevod knjige Keitha Jenkinsa i Okrugli stol Historijska znanost prije i poslije postmoderne“, u: *Historijski zbornik*, god. LXIII, br. 1, 2010, str. 321-328; Branimir Janković, „Kakva sve historija može biti? Uz Hameršakovo čitanje Jenkinsove knjige *Promišljanje historije*, Zagreb 2008, 107 str.“, u: *Historijski zbornik*, god. LXIII, br. 2, 2010, str. 573-590; Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013.

Whiteovo djelo i njegova međunarodna recepcija

Rijetki su znanstvenici podijelili struku poput nedavno preminulog Haydena Whitea. Iako nesumnjivo jedan od najcitiranijih teoretičara povijesti i intelektualnih historičara našega doba, njegova misao među povjesničarima nije naišla na plodno tlo. Razlog Whiteove nepopularnosti u povjesničarskim krugovima njegov je čin svojevrsne intelektualne izdaje: vrata historiografije, discipline koja stremlje objektivnosti i činjeničnoj utemeljenosti, otvorio je bauku postmodernizma. Ipak, kritičke reevaluacije, kao i nove spoznaje, ishodište nerijetko imaju u kvalitetnim raspravama sukobljenih strana. Whiteova su djela nesumnjivo bila poticaj upravo takvim, plodonosnim polemikama, stoga vrijedi odati mu počast i ukratko se osvrnuti na sadržaj i recepciju njegova opusa.

Svoj znanstveni put White je započeo na Sveučilištu Michigan, na kojem je doktorirao povijest 1956. godine, a nastavio ga kao predavač i znanstvenik na brojnim prestižnim američkim sveučilištima (University of California, Los Angeles, Wesleyan, Cornell, Stanford).¹ Znanstvenoj se javnosti predstavio krajem pedesetih godina prošlog stoljeća esejima s područja kulturne i intelektualne povijesti te prijevodima s talijanskog i francuskog. Iako je već svojim prvim djelima White odao svoju sklonost interdisciplinarnom pristupu, s tradicionalnom (tj. rekonstrukcionističkom) historiografijom u potpunosti je raskrstio studijom *Metapovijest: povijesna imaginacija u devetnaestostoljetnoj Europi* (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*).

Knjiga je bila objavljena 1973. godine i jedno je od ključnih djela tzv. „narativnog obrata“ u humanističkim znanostima. Naratologija, inače grana strukturalizma, disciplina je koja se bavi proučavanjem pripovjednih struktura, tj. mehanizama i procedura svojstvenih pripovijedanju te načina kojima ono proizvodi značenje.² Pristupivši historiografskim djelima kao ponajprije autorskim tekstovima, White je među prvima problematizirao ulogu jezika i pripovjednih oblika u pisanju (i poimanju) povijesti, u osnovi tvrdeći da se historiografija pokorava istim naratološkim pravilima kao i književnost. U knjizi je ponudio vlastiti poetički model povijesti u kojem je opisao četiri

1 *Encyclopaedia of Historians and Historical Writing*, ur. Kelly Boyd (London i Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1999), 1295.

2 Peter Barry, *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory* (Manchester i New York: Manchester University Press, 2002), 222-223. White je i sam otvoreno rekao da se njegova misao uvelike oslanja na ruski formalizam i strukturalizam, prethodnike naratologije: Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press, 1973), 3.

različite strukture zapleta, četiri načina argumentacije, četiri ideološke strategije historiografije te četiri strukturalna oblika povijesnog mišljenja kao četiri tropa (metafora, metonimija, sinegdoha, ironija). Ukupnost navedenih stavaka čini historiografski stil.³

Formuliranje pripovjednog niza iz dostupnih podataka, tj. rekonstrukcija prošle stvarnosti uvijek uključuje selekciju te „ispunjanje praznina“. Iako svaki stručnjak nudi vlastitu interpretaciju, svi raspoložu istim historijskim činjenicama, stoga, empirijski gledano, nijedna analiza nije točnija ili znanstvenija od druge. White zato zaključuje da su sudovi povjesničara o relevantnosti pojedinih historijskih činjenica, kao i strategije koncipiranja narativa koje odabiru, uvjetovani isključivo njihovim (moralnim) vrijednostima.⁴ Time je mogućnost dohvaćanja povijesne istine, koja do čitatelja dolazi kroz autora i njegov ideološki filter, relativizirana, a kao ključ shvaćanja djela White je predložio izučavanje „metahistorijske“ razine, koja proistječe iz tropa.⁵ Spregom historiografske narativizacije i političke moći bavio se i u *Sadržaju forme* (*The Content of the Form*, 1987). Njegova djela uključuju i zbirke eseja *Tropika diskursa* (*Tropics of Discourse*, 1978) te *Figuralni realizam* (*Figural Realism*, 1999).⁶

Većinu Whiteova opusa, kao što je razvidno iz prethodne rečenice, čine eseji, kraći prozni oblik koji autoru dozvoljava fokusiranu i argumentiranu raspravu ciljanog problema. Ne čudi, stoga, što se upravo njime White vješto koristio kako bi propitivao ustaljene stavove o povijesti.⁷ Eseju kao formi je, međutim, svojstven subjektivni tip iskaza. Već je Jacob Burckhardt ustanovio da povjesničari filozofima povijesti zamjeraju što svoje tumačenje prošle zbilje temelje na filozofskim argumentima, a ne historijskim činjenicama.⁸ Nastavljajući tu tradiciju, Whiteu su kolege mnogošto predbacivali, među ostalim i „retorički relativizam“.⁹ Ipak, povedemo li se mišlju intelektualnog historičara F. R. Ankersmita, izvor zle krvi među „pravim“ povjesničarima i filozofima povijesti treba tražiti u činjenici da potonji, podsjećajući na metodološke i druge nedostatke, dovode u pitanje cijelu struku, što je White neumorno i činio.¹⁰

Upravo iz povjerenja povjesničara u objektivnost metoda i pristupa koje su razvili od institucionalizacije povijesti u 19. stoljeću proizišla je određena zatvorenost novim (postmodernističkim) teorijskim pristupima i drugim humanističkim disciplinama, kao i svojevrsni monopol na izučavanje prošlosti.¹¹ Stoga su Whiteove ideje, očekivano,

3 *Encyclopaedia of Historians and Historical Writing*, 1295; *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Hayden White.“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66081>, pristup 8.10.2018.)

4 Marnie Hughes-Warrington, *Fifty Key Thinkers on History* (London i New York: Routledge, 2007), 391.

5 *Encyclopaedia of Historians and Historical Writing*, 1295.

6 Richard T. Vann, „The Reception of Hayden White,“ *History and Theory*, vol. 37, br. 2 (1998), 158.

7 Ibid. 144.

8 F. R. Ankersmit, „Hayden White’s Appeal to the Historians,“ *History and Theory*, vol. 37, br. 2 (1998), 184.

9 White nije osporavao postojanje prošlosti i smatrao je da, unatoč jezičnom determinizmu, o njoj mnogo toga možemo (do)znati. Pogledaj Lloyd S. Kramer, „Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra,“ u: *The New Cultural History*, ur. Lynn Hunt (Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 1989), 122.

10 Ankersmit 1998, 183.

11 Kramer 1989, 97 i 117.

u povjesničarskim krugovima uglavnom nailazile na neodobranje, bivale okarakterizirane kao „iritantne i pretenciozne“, ako ne i pogubne za struku. *Metapovijest* je potaknula polemiku unutar redova povjesničara, u kojoj se većina o knjizi izjasnila nepovoljno ili suzdržano, čemu svjedoči i 17 recenzija. Prašina se do objavljivanja *Tropike diskursa* očito slegnula, jer je zbirka doživjela upola manji broj recenzija, i to – izuzev jedne – isključivo u interdisciplinarnim časopisima i zbornicima. Whiteova su djela, jer im nakon *Metahistorije* (namjerno ili ne) nije bio posvećen javni prostor, posljedično ostala relativno nepoznata povijesnoj struci.¹²

Kako onda objasniti činjenicu da je White jedan od, ako ne i najcitiraniji teoretičar povijesti i povjesničar našega doba? Na toj laskavoj tituli može zahvaliti ponajprije teoretičarima književnosti, ali i filozofima. Oni su Whitea, za razliku od povjesničara koji ga (zbog nepoznavanja postmodernističke misli) često jednostavno nisu razumjeli, objeručke prihvatili. Uz brojne recenzije njegovih djela, činjenicu da su njegovi tekstovi uvršteni u sveučilišne udžbenike, a terminologija u književnoteorijske antologije i rječnike, ne smijemo zaboraviti ni da su njegove radove, za razliku od djela drugih povjesničara, citirali gotovo svi priznati teoretičari književnosti, među ostalima i Edward W. Said (već godinu dana nakon objavljivanja *Metapovijesti*), Jonathan Culler te Louis Montrose.¹³ Upravo je u ovakvom otvaranju povijesne struke novim teorijskim tekovinama White vidio ključ rasta njezinog ugleda u suvremenim intelektualnim krugovima.¹⁴

Relativizam postmodernizma historiografiji je neizbježno donio neizvjesnost, ali i intelektualnu slobodu. Ako je povijest znanost koja samu sebe uvijek iznova treba propitivati, rijetki su nas, kao stručnjake, na tu dužnost podsjećali kao White. Pa iako povijest nije fikcija, s njom, u najmanju ruku, dijeli nazivnik autora, osobe koja priču prenosi – s razlikom da u slučaju povjesničara ta uloga podrazumijeva odgovornost (i privilegiju) traganja za istinom.

Literatura

Ankersmit, F. R. „Hayden White’s Appeal to the Historians.“ *History and Theory*, vol. 37, br. 2 (1998), 182-193.

Barry, Peter. *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Drugo izdanje. Manchester i New York: Manchester University Press, 2002.

Encyclopaedia of Historians and Historical Writing, Uredila Kelly Boyd. London i Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1999.

12 Vann 1998, 146-149.

13 Ibid. 147-148. Vidi i: Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979); Louis Montrose, „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture“, u: *The New Historicism*, ur. H. Aram Veeser (New York i London: Routledge, 1989); Jonathan Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

14 Kramer 1989, 118.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „Hayden White.“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66081>, pristup 8.10.2018.)

Hughes-Warrington, Marnie. *Fifty Key Thinkers on History*. London i New York: Routledge, 2007.

Kramer, Lloyd S. „Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra.“ U: *The New Cultural History*, ur. Lynn Hunt, 97-128. Berkley, Los Angeles i London: University of California Press, 1989.

Vann, Richard T. „The Reception of Hayden White.“ *History and Theory*, vol. 37, br. 2 (1998), 143-161.

White, Hayden. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press, 1973.

Otvara li Hayden White vrata objektivnoj historiografiji?

Teško je zamisliti ozbiljnog poznavatelja Haydena Whitea kojem intuitivan odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ovog teksta nije jasno i nedvosmisleno „ne“. Čak i u vrlo kratkom wikipedijskom članku o Whiteu stoji kako je „tvrdio da književnost na različite načine utječe na pisanje povijesnih tekstova i da povijest i književnost dijele ovisnost o narativu za stvaranje značenja, pa je stoga eliminirao mogućnost objektivne ili istinski znanstvene povijesti“.¹ I laik koji ima pristup internetu lako i samouvjereno odgovara na postavljeno pitanje. Naravno, postoje i epistemološki ozbiljnije tvrdnje na temelju kojih je moguće doći do sličnoga odgovora. Na primjer, David Carr piše da „[v]ećina kritičara klasičnu filozofiju povijesti nepovoljno uspoređuju sa samom poviješću za koju drže da može doseći autentično, a možda čak i objektivno znanje. Ali Hayden White u svojoj analizi naizgled napada i taj stav i to je, naravno, privuklo pozornost.“² Slično tome, Herman Paul tvrdi da se „*Metahistory* razlikuje od Whiteovih knjiga o humanizmu jer prihvaća da ‘racionalnost’ i ‘iracionalnost’ ili mudrost i ludost, ne mogu jednostavno biti uspoređene kao binarne opozicije“.³ Uz ovu je tvrdnju zanimljivo istaknuti kako Herman Paul ukazuje da upravo *Metahistory*, Whiteova najpoznatija knjiga, označava svojevrsan obrat u Whiteovom teorijskom razmišljanju.⁴ Ipak, situacija nije toliko jednostavna. Bilo bi vrlo teško opovrgnuti činjenicu da je Hayden White ukazao na sličnost između historiografskog i umjetničkog pisanja, a isto vrijedi za važnost narativnosti pri stvaranju povijesnog značenja i znanja, ali dvojim eliminira li Whiteov rad mogućnost postojanja doista objektivne historiografije. Richard Vann piše da „neki vjeruju da bi njegovo djelo natjeralo povjesničare koji bi ga čitali da prestanu biti pravi povjesničari. To bi se moglo dogoditi – u neočekivanom slučaju da velik broj povjesničara počne čitati Whitea – da je White doista tvrdio da nema razlike između historiografije i čiste fikcije poput romana. Ali, kao što bi svaki pažljiv čitatelj njegova djela trebao znati, on ne vjeruje u takvo što.“⁵

* Zahvaljujem svome profesoru Branimiru Jankoviću za pomoć u pripremi teksta i poticaj na razmišljanje o teoriji povijesti.

1 „Hayden White“, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Hayden_White, 8. listopada 2018.

2 David Carr, „On the Metaphilosophy of History“, *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 17.

3 Herman Paul, „Hayden White and the Crisis of Historicism“, *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 61.

4 Usp. Isto, str. 54-77.

5 Richard Vann, „Hayden White, Historian“, *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 304.

Tvrđnje da je White smatrao historiografsko djelo u potpunosti isto kao i umjetnički roman su površne, a činjenica da je ukazao na neke sličnosti među tim različitim vrstama tekstova ne znači da ih je smatrao istovjetnima. Vann detaljnije opisuje odnos umjetnosti i povijesti u Whiteovom djelu kad tvrdi da White

„također upozorava protiv potpune estetizacije historiografije kroz prenaplašavanje ‘originalnih, imaginarnih kreacija individualnog povjesničara.’ To bi ‘oslobodilo povijest od svake obaveze prema istini u bilo kojoj formi’ i potisnulo historiografiju u ‘radikalan relativizam, nihilizam, koji smatra da se primjeren način povijesnog proučavanja mora nalaziti u umjetnosti jer je povijest nemoguće spoznati kroz obrasce znanstvenog, religioznog ili filozofskog znanja.”⁶

Na temelju napisanog vidljivo je da potpuno poistovjećivanje historiografije i umjetnosti nije konzistentno s Whiteovom teorijom povijesti. Slično se može iščitati i iz teksta koji je napisao sam Hayden White:

„Drugim riječima, koliko god se pokušavali pozivati na činjenične dokaze ili stvarnost događaja kojima se bavi, dok god povijest tvrdi da objašnjava skupinu događaja koji su joj navodno subjekt tako da o njima priča priču, objašnjenje koje nastaje ne dozvoljava provjeru vlastite istinitosti ili objektivnosti koristeći kriterije koje možemo smatrati ‘znanstvenima.’ Naravno, to ne znači da narativan prikaz (ili priča) o bilo kojem fenomenu nema istinosnu vrijednost, ali znači (ovdje pratim Ricoeurov argument kako je objašnjen u nedavno objavljenoj knjizi *Temps et recit*) da povijesni iskazi prikazani u narativnoj formi mogu biti različiti kao i modusi sastavljanja sižea priče koje su književni kritičari identificirali kao elemente od kojih se sastoje općeniti principi strukturiranja narativa.”⁷

Ovaj ulomak ukazuje na nekoliko važnih momenata unutar Whiteovog promišljanja povijesti. Kao prvo, on strogo definira na koji se način pisanja povijesti njegovo promišljanje odnosi, a to je pisanje povijesti koje nastaje pričanjem priče. Iz toga ne proizlazi da je pričanje priče jedini mogući način dosezanja spoznaje o prošlosti. S druge strane, White je skeptičan oko objektivnih parametara provjere istinitosti takve historiografije i zbog toga je skeptičan i oko njene znanstvenosti. Primjeren tretman pitanja odnosa znanosti i povijesti unutar teoretskih promišljanja Haydena Whitea zahtijevao bi vrlo detaljnu studiju, a za potrebe ovoga rada važno je istaknuti da Whiteova skepsa prema tom odnosu ne znači da on ne vjeruje u potencijal istinitosti historiografskog pitanja, kao što je jasno vidljivo u navedenom ulomku. Na pitanje odnosa znanosti i umjetnosti detaljnije ću se osvrnuti u kasnijem dijelu teksta. Slično tome, White navodi da su „sadržaj povijesnih priča stvarni događaji, događaji koji su se doista dogodili, a ne imaginarni događaji, događaji koje je izmislio pripovjedač”,⁸ a i Nancy Partner piše da

6 Isto, str. 306.

7 Hayden White, „Historical Pluralism“, *Critical Inquiry*, sv. 12, br. 3, 1986, str. 486-487.

8 Hayden White, „The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory“, *History and Theory*, sv. 23, br. 1, 1984, str. 2.

je „[p]ovijest, u pojmovima koje predlaže Hayden White, ‘diskurs stvarnoga’“.⁹ White prihvaća postojanje stvarnog događaja u odnosu na izmišljeni. U empirijskom svijetu postoji, ili je postojala, stvarna datost koja određuje objektivnu istinitost historiografskoga teksta, neovisno o tome što ta datost nije izravno dostupna. Kada se objektivnost historiografije problematizira, uglavnom se ne odbija postojanje povijesnih činjenica, već je problematičan način na koji se te činjenice koriste u interpretacijama. Ipak, korisno je istaknuti da Hayden White ne pripada grupi radikalnih teoretičara koji odbijaju postojanje istinitih činjenica o prošlosti ili čak postojanje prošlosti općenito. Također je posebno važno istaknuti da White smatra da povijest mora imati neku vrstu odgovornosti prema istini. Upravo na temelju toga neophodno je tumačiti doprinose Haydena Whitea kao promišljanje vrste odgovornosti koju bi povijest imala prema istini i načina na koji se ta odgovornost očituje u historiografiji, a ne kao kategoričko odbijanje povezanosti objektivne istine i historiografije. Slično tome, Frank Ankersmit tvrdi da Hayden White nije prezirao mogućnost objektivnosti u historiografiji:

„White definitivno nije skeptik ili čak iracionalist kao što su ga često opisivali; on jednostavno inzistira da kognitivizam nije jedini u arsenalu instrumenata koje možemo koristiti kako bismo shvatili prošlost. Moral i estetika ne trebaju biti viđeni kao kategorije koje nužno oslabljuju naše shvaćanje svijeta, već kao nezaobilazni saveznici kognitivne Istine.“¹⁰

Ime Haydena Whitea je do određene razine postalo simbol za otpor prema tradicionalnoj „objektivističkoj“ historiografiji jer je upravo on ukazao na brojne probleme u takvom pojednostavljenom shvaćanju teorije povijesti. Ipak, to ne znači ni da je Hayden White nužno odbijao svaku mogućnost objektivnog spoznavanja prošlosti i primjerenog prenošenja tog znanja niti da unutar njegovih tekstova o teoriji historiografije nije moguće naći prostor za povjesničarevu težnju spoznanju objektivne istine o prošlosti.

Općenito gledano, Whiteov pristup pozicioniranju povijesti između umjetnosti i znanosti vrlo je složen. S jedne strane, White o ulozi znanosti u svijetu druge polovice 20. stoljeća piše „[s]toga, u našem vremenu izjava poput one pokojnog Ernsta Cassirera, da ‘[n]e postoji neka druga sila u modernom svijetu koja je usporediva sa znanstvenom misli’ može biti prihvaćena kao jednostavna činjenica; ne može biti odbačena kao puka retorika u borbi učenih disciplina za primat, kao što je mogla biti u devetnaestom stoljeću“.¹¹ Indikativno je što White mjesto znanosti ne evaluira na temelju apsolutnih doprinosa ili utjecaja, već u usporedbi s drugim „učenicim disciplinama“ što u najmanju

-
- 9 Nancy Partner, „Narrative Persistence: The Post-Postmodern Life of Narrative Theory“, *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 101.
- 10 Frank Ankersmit, „Discourse, an Introduction“, *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 165-166.
- 11 Hayden White, „The Burden of History“, *History and Theory*, sv. 5, br. 2, 1966, str. 113.

ruku govori o široko percipiranoj razlici između disciplina. White prihvaća važnost i moć znanosti, ali iz toga nužno ne proizlazi da historiografiju vidi kao dio znanosti. Whiteovo karakteristično propitivanje granice između znanosti i umjetnosti vidljivo je u istom tekstu:

„Većina se suvremenih mislilaca ne slaže s konvencionalnom povjesničarskom pretpostavkom da su umjetnost i znanost u svojoj biti različiti načini shvaćanja svijeta. Sada se čini poprilično jasnim da je devetnaestostoljetno vjerovanje u radikalnu različitost umjetnosti i znanosti bilo posljedica nesporazuma do kojeg je dovela činjenica da se romantičarski umjetnik bojavao znanosti i da pozitivistički znanstvenik nije poznavao umjetnost.“¹²

Whiteovo isticanje dodirnih točaka umjetnosti i znanosti suptilno se manifestira i kroz njegov prikaz različitih umjetničkih tekstova koji se tiču povijesti i korištenje tih tekstova u promišljanju o akademskoj poziciji povijesti. White upravo kroz umjetnost, u tekstovima poznatih autora poput Ibsena ili Camusa, pronalazi neke konture krize historiografije i koristi umjetnost da bi podupro i razvio svoje stavove o historiografiji. Whiteovo promišljanje granica između umjetnosti i znanosti i mjesta povijesti u tom sustavu nije potraga za strogom demarkacijom koja bi definitivno odvojila te načine spoznavanja stvarnosti. White komentira da bi

„međutim, bilo ispravnije prepoznati rano devetnaesto stoljeće kao vrijeme kada su umjetnost, znanost, filozofija i povijest bili ujedinjeni u zajedničkom pokušaju shvaćanja iskustva Francuske revolucije. Najimpresivniji dio postignuća toga doba nije ‘osjećaj povijesti’ kao takav, već spremnost intelektualaca iz svih područja da prelaze granice koje odvajaju discipline i da budu receptivni razotkrivajućem učinku korištenja metafora za organizaciju stvarnosti neovisno o tome iz koje specifične discipline ili pogleda na svijet dolaze.“¹³

Iz ovog se teksta jasno može iščitati Whiteovo odobravanje prelaženja disciplinarnih granica i uspostavljanja komunikacije između disciplina. Slično tome, White naglašava potrebu da se kritika historiografije koja proizlazi izvan njenih disciplinarnih granica ne smije odbaciti kao irelevantna, već da ju je potrebno ozbiljno sagledati:

„Stoga, ako i umjetnici i znanstvenici [...] smatraju istine kojima se povjesničari bave trivijalnim i potencijalno opasnim, onda je došlo vrijeme da se povjesničari ozbiljno zapitaju imaju li te optužbe osnovu u stvarnosti. Povjesničari također ne mogu proglasiti irelevantnom prosudbu umjetnika i znanstvenika o tome kako bi trebalo proučavati prošlost.“¹⁴

Sve to ukazuje na Whiteovu viziju historiografije koja je disciplinarno otvorena, izbjegava jednostavno svrstavanje unutar unaprijed određenih epistemoloških

12 Isto, str. 112.

13 Isto, str. 125.

14 Isto, str. 124.

kategorija i uspostavlja dijalog s modelima shvaćanja svijeta izvan ograničenog povijesnog razmišljanja.

Za promišljanje problema objektivne istine ključno je osvrnuti se na Whiteov članak „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“. Utjecaj tog članka je nemjerljiv, i to puno šire nego u krugu teoretičara historiografije. Nancy Partner piše da je

„sada, nakon što su one akademske humanističke znanosti koje su najspremnije razmišljati o teoriji počele preuranjeno tretirati narativ (kako je opisan u postmodernizmu) kao da je u potpunosti proraden i da je iz njega isisano problemsko uzbuđenje, čini se da svijet izvan akademskih krugova počinje prepoznavati ideje koje je White prvi i najbolje iznio na vidjelo.“¹⁵

White je te ideje, čiji je utjecaj teško izbjeći, prikazao upravo u članku „Narrativity in the Representation of Reality“. U tom tekstu White piše:

„Ako je svaka u potpunosti realizirana priča, kako god definirali taj poznat ali konceptualno teško dohvatljiv entitet, neka vrsta alegorije, ukazuje na moral, ili dodjeljuje događajima, bilo stvarnim ili izmišljenim, značaj koji nemaju kao običan niz događaja, onda se čini da je moguće zaključiti kako je želja za moraliziranjem događaja o kojima piše ili latentna ili očita svrha svakog povijesnog narativa [...]. A to predlaže da je narativnost, definitivno u pričanju stvarnih priča a vjerojatno i izmišljenih, intimno povezana sa željom za moraliziranjem stvarnosti, to jest identificiranjem stvarnosti s društvenim sustavom koji je izvor svake moralnosti koju možemo zamisliti, ako ne i način da se ta želja ostvari.“¹⁶

White ističe nužnost postojanja neke vrste moralnog standarda koji uvjetuje nastanak povijesnog narativa, a taj moralni standard po svojoj prirodi mora proizlaziti iz skupa potencijalnih standarda dostupnih povjesničaru. Drugim riječima, taj moralni standard uvjetuje povjesničar i kroz njega se vidi povjesničarevo posredovanje prošlošću. On izravno ne proizlazi iz prošle stvarnosti čije opisivanje uvjetuje, iako povjesničar može prilagoditi način pisanja povijesti materiji kojom se bavi. White u istom tekstu dodatno razrađuje ovu misao „teško je zamisliti kako je punoća narativa za koju se hvali Dina Compagnija mogla biti dosegnuta bez implicitne prisutnosti moralnog standarda kojeg on koristi kako bi izabrao između stvarnih događaja koje treba zapisati i onih koje ne treba“.¹⁷ Po Whiteu, postojanje moralnog standarda sastavni je dio historiografije. White dodatno razrađuje pitanje moralnog standarda historiografije: „predlažem ideju da je [ž]elja za dovršenošću povijesne priče želja za moralnim značenjem, želja da redosljed stvarnih događaja bude procijenjen na temelju njihovog značaja kao dijelova

15 N. Partner, „Narrative Persistence“, str. 89.

16 Hayden White, „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, *Critical Inquiry*, sv. 7, br. 1, 1980, str. 17-18.

17 Isto, str. 26.

moralne drame¹⁸. U ovom tekstu taj moralni standard poistovjećuje se sa zakonskim sustavima, ali rad Haydena Whitea ne predlaže koji bi to moralni standard morao biti da bi historiografija napredovala te otvara mogućnost relativno širokoj interpretaciji sadržaja različitih iteracija opisane kategorije moralnog standarda. Iako je to možda samorazumljivo, valja istaknuti da svaki moralni standard ne čini narativ korisnim za razvoj znanja. O toj temi Nancy Partner piše: „[i]pak, paralelni, kontradiktorni ili samoopravdavajući narativi ne pospješuju razumijevanje, bilo u političkom ili intelektualnom smislu¹⁹. Jasno je da mogu postojati različiti kriteriji izbora tog moralnog standarda i da svi kriteriji nisu jednakopravni iz perspektive razvoja znanja, ali White tvrdi da takav standard postoji u svakom narativu: „[u] svakom prikazu stvarnosti u kojem je prisutna narativnost možemo biti sigurni da je također prisutna i moralnost ili želja za moraliziranjem“²⁰.

Iz širokog spektra moralnih standarda koji postoje zanimljivo je postaviti pitanje može li historiografija postaviti upravo težnju objektivnoj istinitosti kao standard ili dio kornukopije standarda koji tvore moralnu osnovu historiografskog pisanja? Unutar okvira ovog rada nije moguće ući u temeljito istraživanje metafizičke težine koncepta objektivnosti, istinitosti te njihovog međudodosa. Za naše potrebe korisno je istaknuti mjesto istine unutar realizma, kako je opisano u stanfordskoj enciklopediji filozofije:

„Osnovna su obilježja realizma kako ga mi shvaćamo:

1. Svijet objektivno postoji i njegovo je postojanje neovisno o tome kako ga mi zamišljamo ili opisujemo.
2. Naše misli i tvrdnje bave se tim svijetom.

[...] Ove teze impliciraju da naše tvrdnje objektivno ili jesu ili nisu istinite, ovisno o tome kakav je svijet o kojem te tvrdnje govore. Svijet koji prikazujemo kroz svoje misli i jezik je objektivni svijet.“²¹

Ove aksiomske teze nude polazišnu točku za promišljanje ovakvog konceptualiziranja osnova historiografije. To ne znači da upravo navedeno promišljanje u ovom obliku precizno dotiče srž objektivno istinitog bivstvovanja, već da je za potrebe ovog rada korisno kao arhetipski prikaz značenja objektivne istinitosti. To ne znači da već sada ne postoji preciznija definicija ili razrađeniji model, a istraživanje tog područja svakako je vrijedna akademska zadaća, ali navedena osnova dovoljno je slična onome što se općenito shvaća kao objektivnost da preciznija distinkcija ne bi uvelike uvećala kvalitetu argumenta ovoga teksta. Mjesto objektivnosti u samoj historiografiji vrlo učinkovito prikazuje Frank Ankersmit:

18 Isto, str. 24.

19 N. Partner, „Narrative Persistence“, str. 100.

20 H. White, „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, str. 26.

21 Michael Glanzberg, „Truth“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/truth/>, 8. listopada 2018.

„Povjesničare problem subjektivnosti brine od vremena Lukijana u drugom stoljeću. Specifičan je izvor zabrinutosti pitanje može li povjesničar ikako izbjeći projiciranje vlastitih subjektivnih moralnih i estetskih predrasuda u samu povijest. Dok god povjesničar ne uspijeva to izbjeći, elementi subjekta (to jest, povjesničara) će izobličavati prirodu objekta istraživanja (to jest, prošlosti) i 'subjektivnost' će biti neizbježan i tužan ishod.“²²

Stavovi su se povjesničara prema tom problemu mijenjali kroz vrijeme, od devetnaestostoljetne historiografije koja je težila što rigoroznijoj znanstvenoj metodologiji, a pritom najvećim dijelom odbijala razmišljati o problemu subjektivnosti povjesničara, pa do teorije historiografije druge polovice 20. i 21. stoljeća koja vrlo teško prihvaća mogućnost objektivnog pisanja povijesti. White piše: „[p]okušao sam predložiti da ova vrijednost koju vežemo za narativnost u prikazivanju stvarnih događaja potiče iz želje da stvarni događaji pokažu koherenciju, integritet, punoću i dovršenost slike života koja je imaginarna i samo takva može biti.“²³ Čak i vrlo skeptično ili čak relativizirajuće promišljanje objektivnosti ne uklanja mogućnost objektivnosti kao moralnog standarda kod Whitea, jer on sam ističe imaginaran karakter moralnog uzora koji uvjetuje pisanje o prošloj stvarnosti. Također, ovaj rad ne odbija neprocjenjive doprinose teorijskih promišljanja nastalih u proteklih pedesetak godina, već pokušava ukazati na kompleksnu ulogu pitanja objektivnosti u radu povjesničara i teži iskupiti barem dio pristupa koji bi u današnjici brojni povjesničari s prijezirom nazvali pozitivističkim.

Ovaj rad ni u kojem slučaju ne treba shvatiti kao poziv na korak unatrag u pristupu historiografiji. U ovom se kontekstu vrlo važno prisjetiti Whiteovog komentara iz 1966. godine, kada je govorio o „otpornosti, koja prožima gotovo čitavu profesiju prema gotovo bilo kojoj vrsti kritičke samoanalize“.²⁴ Pretpostavka je ovoga teksta da je upravo kritička samoanaliza povijesti jedna od najbitnijih, ako ne i najbitnija stvar kojom povjesničar može doprinijeti razvoju vlastite profesije. Jedan od najistaknutijih živućih filozofa, Nick Bostrom, postavlja osnovu za argument o koristi metahistorijskog promišljanja:

„Oni koji teže unapređenju ljudskoga znanja trebali bi se usredotočiti na te neizravne doprinose. 'Površan' doprinos koji pospješuje rad u velikom broju različitih područja može značiti puno više od relativno dramatičnog doprinosa ograničenog na jednu usku disciplinu, kao što u jezeru može biti puno više vode nego u zdencu, iako je zdenac dublji.“²⁵

22 F. Ankersmit, „Discourse, an Introduction“, str. 165.

23 H. White, „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, str. 27.

24 H. White, „The Burden of History“, str. 112.

25 Nick Bostrom, „Three Ways to Advance Science“, Nature podcast od 31. siječnja 2008, <https://nickbostrom.com/views/science.pdf>.

Razvoj historiografske metodologije ili osnovnih teorijskih postavki koje utječu na rad svakog povjesničara neprocjenjiv je jer će poboljšati kvalitetu rada povjesničara koji se bave svim vrstama historiografskog istraživanja, dok relativno dramatično otkriće ili doprinos razumijevanju jedne strogo definirane teme, povijesnog razdoblja ili historiografske paradigme u usporedbi s time nema ni približno toliko izražen utjecaj na rad ostalih povjesničara i spoznavanje prošlosti. Naravno, vrlo je teško navesti objektivne parametre po kojima se mjeri utjecaj historiografskog teksta i iz Bostromovog razmišljanja ni u kojem slučaju ne proizlazi ideja da su strogo fokusirana istraživanja beskorisna, već da razmišljanje o teoriji znanosti općenito, ili u ovom slučaju teoriji historiografije, nosi izraženiju vrijednost nego što mu pridaju neki istraživači. Objektivnost o kojoj se radi u ovom tekstu ne uklapa se u sirov i nerazrađen koncept objektivnosti koji određuje historiografiju od 19. stoljeća. Postmodernizam razotkriva brojne aporije klasičnog poimanja objektivnosti, a ovaj rad niti predlaže rješenja tih složenih pitanja, niti polazi od pretpostavke da tih problema nema. Dapače, svako ozbiljno promišljanje objektivnosti mora uzeti u obzir širok spektar zamršenih problema, od mogućnosti prenošenja misli kroz jezik, preko brojnih individualnih utjecaja koji otežavaju ili onemogućuju znanstvenikovo odvajanje od okoline i time umanjuju objektivnost, pa sve do ontoloških problema postojanja objektivnosti kao takve. Ipak, valja imati na umu da isticanje problema s ranije općeprihvaćenom kategorijom nije ujedno dokaz o nemogućnosti postojanja čega što naliči ili može naličiti toj kategoriji. Činjenica da u ovom trenutku vrlo teško možemo biti objektivni, ili tvrditi da objektivnost mora biti moguća ili čak postoji, ne znači da stremljenje objektivnosti nije plemenit cilj. Komentar Nancy Partner na dugoročne posljedice postmoderne faze teorije historiografije uklapa se u ovakvo razmišljanje:

„Doduše, generalizirani otpor protiv zatvora jezika koji se već dugo razvija intuitivno ima smisla; vrlo su rijetki ljudi ikad doista prihvatili ekstremniju logiku beskrajnog odgađanja značenja ili se složili da jezik ne uspostavlja apsolutno nikakvu vezu s vanjskom objektivnom stvarnošću, čak i s problematičnom stvarnošću prošlosti.“²⁶

Iako postmodernizam ukazuje na brojne probleme shvaćanja svijeta, može se reći da povjesničari u svom praktičnom radu ipak još uvijek, barem implicitno, prihvaćaju neku verziju mogućnosti objektivnog spoznavanja stvarnosti. Isto tako valja imati na umu da posljedice postmodernizma nije moguće svesti isključivo na dekonstrukciju²⁷ povjesničarske metodologije. O tome također Nancy Partner piše sljedeće:

„Kao što Martines, Clark i Shoshan jasno razumiju, implikacije promatranja diskursa koji teži spoznanju istine (to jest, povijesti) kao forme pisanja (što god drugo tvrdio o sebi), promatranja izvora kao teksta, da bi imale ikakav stvaran učinak moraju biti detaljno demonstrirane korištenjem niza tehnika i konceptualnih instrumenata usmjerenih

26 N. Partner, „Narrative Persistence“, str. 82.

27 Nancy Partner izrazito je kritična prema dekonstrukciji, za koju piše da je „zločesto dijete saussureanske lingvistike: ludo, loše i opasno po sve čemu se približi“; Isto, str. 86. Za detaljniju kritiku dekonstrukcije usp. N. Partner, „Narrative Persistence“, str. 81-105.

složenom jeziku u kulturalnom kontekstu, i ponajviše posuđenih iz književne kritike i klasične retorike. Semantička analiza, široko obuhvatna strukturalna analiza, retorika, tropi (elementi koji su od devetnaestog stoljeća namjerno bili odvajani od povijesti) glavne su pristupne linije te se još uvijek poučavaju i eksperimentalno primjenjuju u područjima koja su odavno prihvatila tradicionalne pred-postmoderne pristupe.²⁸

Iako se s jedne strane u postmodernizmu dovodi u pitanje mogućnost spoznavanja prošlosti kroz povijest i sposobnost povjesničara da racionalno spozna i prenosi znanje o prošlosti, s druge strane historiografska se metodologija obogaćuje metodama koje su se tradicionalno smatrale neprimjenjivim u istraživanju prošlosti. Hayden White je upravo na tom području, posebice u razradi pozicije i važnosti narativnosti za historiografiju, ostvario možda i najveći doprinos teoriji historiografije.²⁹ Iako je terminologija suvremenih težnji međusobne suradnje ranije strogo odvojenih znanstvenih disciplina konfuzna, moguće je primijetiti dodatno disciplinarno otvaranje povijesti u vrijeme postmodernizma. Tu se ne radi samo o tehnikama i konceptualnim instrumentima koje nabraja Nancy Partner, već o shvaćanju povijesti koje je otvoreno relativno širokom spektru drugačijih uvida. Na primjer, otvaranje područja historijske imagologije, koje je vrlo značajan faktor u suvremenim historiografskim istraživanjima, bilo bi nemoguće bez korištenja književno-teorijske metodologije i uopće pristupa tekstu koji je originalno karakterističan za znanost o umjetnosti.

Prava je objektivnost ili moguća ili nemoguća i vrlo je teško zamisliti svijet u kojem ta tvrdnja ne vrijedi. Ako je prava objektivnost doista moguća, onda je moguće pretpostaviti da je ideal objektivnosti valjan moralni osnov historiografskog pisanja. To ne znači da je sadašnji koncept objektivnosti istovjetan tom idealiziranom i teško dohvatljivom konceptu, ali znači da nas rad na teoriji historiografije i epistemologiji može dugoročno približiti tom idealu. Za ostale historiografske tekstove u tom je slučaju optimalno držati se najelegantnijeg koncepta objektivnosti koji je u trenutku pisanja dostupan, ali također imati na umu da taj koncept gotovo sigurno nije konačna iteracija shvaćanja objektivnosti i da je ključno zadržati otvoren um prema novim interpretacijama pitanja objektivnosti. S druge strane, ako je stvarna objektivnost nemoguća, akademska historiografija čini se jalovim poslom. U svijetu u kojem je nemoguće spoznati prošlost onakvom kakva doista jest, ili u svijetu u kojem prošlost nema stabilan sadržaj i time nije u potpunosti „prošla“, teško je zamisliti motivaciju za bavljenje akademskom historiografijom za koju se unaprijed zna da ne može izvršiti svoj zadatak. Čak i kada bismo se odmaknuli od pitanja motivacije i shvatili povijest kao hobi, bilo kakva vrsta financiranja akademske historiografije u svijetu u kojem nema objektivnosti čini se izrazito

28 Isto, str. 85.

29 Za dublje shvaćanje Whiteove koncepcije povijesti, koju je nemoguće na primjeren način prikazati u tekstu ovog tipa, predlažem njegovo ključno djelo *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*.

neodgovornom. I u nezamislivom ekonomskom blagostanju suvislija je odluka koristiti kapital za smanjenje utjecaja neke buduće krize nego za isplaćivanje plaće povjesničaru za kojeg se zna da svoj posao ne može obaviti. Jedina zamisliva namjena povjesničara u takvom svijetu zabava je konzumenta povijesti, ali u tom slučaju teško možemo govoriti o profesiji akademskog povjesničara kako ju sada percipiramo. Na toj se razini težnja objektivnosti, uz prepoznavanje problema s tim konceptom i trenutnog nedostatnog znanja koje imamo, čini kao ispravan put za akademsku historiografiju. Ako je objektivnost moguća, samorazumljivo je zašto je taj put ispravan, a ako nije moguća ionako je teško zamisliti pozitivan razvoj događaja za akademsku historiografiju, pa je logično i strateški opravdano zauzeti poziciju koja je oportuna u slučaju eventualnog preciznijeg valjanog spoznanja objektivnosti. Sam Hayden White ne kritizira mogućnost objektivnosti u apsolutnom smislu: „[o]vi zastarjeli pojmovi znanosti i umjetnosti loši su ponajviše zbog zastarjelog viđenja objektivnosti koje ih karakterizira“.³⁰ Ovdje se ne radi toliko o tome da je objektivnost kategorički nemoguća, već da su u dijelu historiografije zastupljeni zastarjeli stavovi o objektivnosti. White ne kritizira svaku mogućnost objektivnosti, već konkretna razmišljanja o objektivnosti koja se više ne čine onoliko uvjerljivima koliko su se u prošlosti činila. On piše da „[a]ko, kao što je Nietzsche rekao, ‘imamo umjetnost da ne bismo umrli od istine’, također imamo istinu kako bismo izbjegli privlačnost svijeta koji nije ništa više od tvorevine naših čežnji“.³¹ Ovdje se vidi kontrast istine i umjetnosti u Whiteovoj misli i dodatno se podupire teza da kod njega umjetnost i znanost nisu u potpunosti istovjetne. S druge strane, moguće je primijetiti želju za postojanjem svijeta koji nije u potpunosti subjektivan.

Ovaj tekst definitivno ne donosi apsolutan i nedvosmislen argument da se Hayden White zalaže za ostvarivost objektivnosti u historiografiji. Naime, White postavlja moralni standard kao sastavni i neizbježan element svakog historiografskog narativa, ali time ne implicira da narativ zajedno s moralnim standardom kao takav nije neobjektivan ili da u takvom formatu može postati objektivan. David Carr tvrdi da „[u] Whiteovom slučaju, to je vodilo do vrlo skeptičnog pogleda na povijest: narativna forma težila je kognitivnom ili ‘znanstvenom’ statusu za nešto što pravu primjenu ima u području fikcije“.³² U tom se slučaju moralni standard objektivnosti u tipu teksta koji je po svojoj prirodi neobjektivan čini kao promašen i smiješan pokušaj. Upravo zbog toga naslov ovog teksta formuliran je u obliku pitanja – teško je reći postoji li prostor za objektivnost, a pogotovo kakav je to prostor, u Whiteovom razmišljanju o historiografiji, a postoje argumenti koji mogu poduprijeti oba oprečna odgovora na to pitanje. Način na koji on završava članak „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, to jest niz pitanja koja otvara, ukazuju da potencijalno ni sam Hayden White nije mogao ponuditi jasan i definitivni odgovor na ovo pitanje. Stoga ni ovaj tekst ne može ponuditi jednoznačan odgovor na pitanje, već može ponuditi teorijsku osnovu iz

30 H. White, „The Burden of History“, str. 127.

31 Isto, str. 134.

32 D. Carr, „On the Metaphilosophy of History“, str. 24.

koje proizlazi da sofisticiran i otvoren ideal objektivnosti u historiografiji ima izvjesnu metahistorijsku i epistemološku težinu. Polazišna je točka ovoga rada u manjem dijelu ponuditi provjereno istinitu generalizaciju o misli teoretičara koja je toliko složena i ekstenzivna kao Whiteova, a većim dijelom ukazati na dominantnu važnost stava o objektivnosti u radu svakog povjesničara. Herman Paul piše o Whiteovoj „entuzijastičnoj spremnosti na propitivanje samopercepcije povijesne discipline“ (*Hayden White: The Historical Imagination* 94), a moja je nada da ovaj tekst označava barem mali korak u smjeru ostvarenja povjesničarske spoznaje istinske objektivnosti.

Literatura

- Ankersmit, Frank. „Discourse, an Introduction.“ *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 165-169.
- Bostrom, Nick. „Three Ways to Advance Science.“ *Nature* podcast od 31. siječnja 2008. <https://nickbostrom.com/views/science.pdf>
- Carr, David. „On the Metaphilosophy of History.“ *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 15-34.
- Glanzberg, Michael. „Truth.“ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdanje jesen 2018), uredio Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth/>, 8. listopada 2018.
- Partner, Nancy. „Narrative Persistence: The Post-Postmodern Life of Narrative Theory.“ *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 81-105.
- Paul, Herman. „Hayden White and the Crisis of Historicism.“ *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 54-77.
- Paul, Herman. *Hayden White: The Historical Imagination*. Polity Press, 2011.
- Vann, Richard. „Hayden White, Historian.“ *Re-Figuring Hayden White*, uredili Frank Ankersmit, Ewa Domanska i Hans Kellner, Stanford University Press, 2009, str. 304-332.
- White, Hayden. „The Burden of History.“ *History and Theory*, sv. 5, br. 2, 1966, str. 111-134.
- White, Hayden. „Historical Pluralism.“ *Critical Inquiry*, sv. 12, br. 3, 1986, str. 480-493.
- White, Hayden. „The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory.“ *History and Theory*, sv. 23, br. 1, 1984, str. 1-33.
- White, Hayden. „The Value of Narrativity in the Representation of Reality.“ *Critical Inquiry*, sv. 7, br. 1, 1980, str. 5-27.
- „Hayden White.“ *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Hayden_White, 8. listopada 2018.

U počast Haydenu Whiteu (1928-2018)

U devedestoj godini života preminuo je Hayden White, američki intelektualni historičar i jedan od začetnika lingvističkoga obrata koji je početkom 1970-ih ozbiljno uzdrmao (objektivističke) temelje historijske znanosti. Okosnica Whiteova kritičkoga zahvata u epistemološku strukturu historijske znanosti jest stroga distinkcija između povijesnog događaja i njegova jezičnoga prikaza na osnovu uvjerenja da je referencijalna zbilja kaotična, odnosno predlogična te da joj se smisao nameće tek pomoću jezika. Prema Whiteovim teorijskim izvodima, uvjet mogućnosti svake povijesne spoznaje jest narativno ustrojena struktura svijesti. Polazeći od tih pretpostavki, White je u svome kanonskom djelu *Metahistorija: povijesna imaginacija u devetnaestostoljetnoj Europi* (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, 1973) izgradio složen tropološko-poetičko-ideološki konceptualni model kroz prizmu kojega interpretira djela četvorice povjesničara i četvorice filozofa povijesti iz 19. stoljeća (Micheleta, Rankea, Tocquevillea, J. Burckhardta, Hegela, Marxa, Nietzschea i Crocea). Naime, četverodijelnoj klasifikaciji zapleta Northropa Fryea (romansa, tragedija, komedija i satira), četverostrukoj podjeli paradigmi historijskog objašnjenja Stephena C. Peppera (formalistička, mehanicistička, organicistička i kontekstualistička) i četverostupanjskoj tipologiji ideoloških pozicija Karla Mannheima (anarhistička, radikalna, konzervativna i liberalna), White pridodaje četiri temeljna tropa klasične poetike (metaforu, metonimiju, sinegdohu i ironiju), čime dobiva kvaternaran raster za svoju formalnu analizu historiografskih narativa. Usprkos kritikama povjesničara-tradicionalista koji su ga optuživali da je potkopao epistemološke temelje historijske znanosti izjednačavajući je s književnošću, White je u svojim ostalima djelima nepokolebljivo nastavio razrađivati svoje ideje. Tako je u knjizi *Sadržaj forme* (*The Content of the Form*, 1987) nastojao pokazati da historiografska narativizacija stvarnih događaja ima ideološku funkciju osmišljavanja prošlosti te potiskivanja kaotičnog besmisla stvarnosti. U zbirci članaka *Tropika diskursa* (*Tropics of Discourse*, 1978), White se nastavlja baviti pitanjima učinaka i svrhe historijske interpretacije, te složenim međuodnosom historiografije i romana u svjetlu fenomena narativne reprezentacije. U svojoj posljednjoj knjizi *Figuralni realizam* (*Figural Realism*, 1999), s osloncem na kanonsko djelo *Mimesis* njemačkog filologa i komparatista Ericha Auerbacha, White dalje razrađuje i usavršava svoju tropološku koncepciju historijskoga diskursa. Pritom mu je cilj ukazati na iznimne hermeneutičke mogućnosti svih diskursa koji se temelje na principima figuracije i to ne samo onih narativnih poput historiografije i književnosti, već i diskursa muzike i snova.

Kako bih pokazala da, unatoč skepticizmu nekih hrvatskih povjesničara, Whiteova topološka teorija historiografskog diskursa i figuracijska analiza pružaju vrlo operabilan heuristički model za interpretaciju raznorodnih narativnih povijesnih izvora, ovdje prilažem članak koji je prije više od deset godina objavljen u časopisu *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*.¹ Osim možebitnog putokaza mlađim generacijama povjesničara, neka to bude i moj osobni izraz zahvalnosti i počasti tom velikom intelektualnom povjesničaru i *enfant terribleu* historijske znanosti koju je, za njezino vlastito dobro, svojim bogatim opusom ustrajno i neumoljivo prisiljavao na (meta)teorijsku (auto)refleksiju.

Buna 1755. u svjetlu narativnih izvora

Premda u daleko blažoj formi i s manjim intenzitetom nego u nasljednim austrijskim zemljama, terezijanske reforme inspirirane ekonomskim i političkim idealima prosvijećenog apsolutizma od sredine 18. stoljeća počinju pomalo ugrožavati strukturu tradicionalnog feudalnog poretka i podrivati same temelje „drevne konstitucije“ Hrvatskoga kraljevstva.² Državni se intervencionizam s jedne strane manifestirao u sferi agrarnih odnosa koji su tradicionalno imali privatnopravni karakter, a s druge strane u vojnoj domeni, s ciljem da se u krajinama, koje su gotovo već dva stoljeća predstavljale bolni *corpus separatum* u državnopravnom organizmu Hrvatskoga kraljevstva, po pruskom uzoru ustroji efikasna stajaća vojska. Te su konvergentne tendencije kulminirale godinu dana prije izbijanja oružane pobune krajišnika i kmetova provođenjem novog poreznoga popisa koji unosi značajne izmjene u sistem kraljevinskog oporezivanja,³ odnosno donošenjem „krajiških prava“ (Militär Graenitz-Rechten) kojima se izjednačuje ustrojstvo Varaždinskog i Karlovačkog generalata i ukidaju ostaci krajiške samouprave.⁴

Ne ulazeći ovom prigodom u podrobniju elaboraciju glavnih sastavnica kompleksne konjunktore socijalnih, političkih, vjerskih i ekonomskih čimbenika koji su doveli do izbijanja bune, u komparativnoj analizi najvažnijih narativnih izvora fokusirat ću

1 Zrinka Blažević, „Kmetско-krajiška buna iz 1755. u svjetlu narativnih izvora“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“* 11 (2006), 334-369.

2 O terezijanskim reformama detaljnije usp. npr. Friedrich Walter, *Die thesesianische Staatsreform von 1749*, Wien 1958; Gustav Otruba, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*, Wien 1963; Ernst Wangermann, *The Austrian Achievement 1700-1800*, London 1972.

3 Usprkos otporu Sabora, popis je izvršen prema kraljičnim direktivama. Za razliku od dotadašnjeg principa razrezivanja poreza po „dimovima“ sukladno veličini zemljišta, u novom sustavu oporezivanja težište je na prihodu sa zemlje, a porezna obveza je proširena i na druge izvore prihoda (stoka, sječa drva, mlinovi, trgovina itd.). Detaljnije usp. Jaroslav Šidak, „Seljačke bune 1755. i njihove posljedice“, *Historija naroda Jugoslavije* II (dalje: *HNJ* II), Zagreb 1959, 1057-1059.

4 Detaljnije usp. Fedor Moacanin, „Osnivanje novih krajina i slom krajiške autonomije“, *HNJ* II, 1041-1043.

se primarno na istraživanje obrazaca reprezentacije i interpretacije tih događaja iz perspektive nekolicine suvremenika, pripadnika hrvatske intelektualne i političke elite.⁵ Kako je riječ o više-manje kronološki podudarnim i žanrovski srodnim izvorima koji tematiziraju identičan povijesni događaj, kao nadasve prikladan interpretativno-analički model može poslužiti figurativna analiza Haydena Whitea,⁶ dakako, u kombinaciji s klasičnim komparativističkim metodološkim instrumentarijem.

Polazeći od pretpostavke da se svaki povijesni diskurs može raščlaniti na površinski sloj povijesnih fakata (referencijska razina)⁷ i specifičnu pripovjednu formu strukturiranu od jezično procesuiranih povijesnih činjenica koje organiziraju predodžbe i strukture značenja (figurativna razina),⁸ White tvrdi da historijski diskurs predstavlja sofisticirani ideološki kôd kojim se, fukoovski rečeno, formira određeni „režim povijesne

-
- 5 Riječ je o navodu uz godinu 1755. iz *Annua* zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića (1715-1778), kroničarskim zapisima križevačkog župnika Ivanu Josipoviću (†1805), suvremenom unosu za godinu 1755. u Analima bolonjskog Ugarsko-ilirskog kolegija rektora Ivana Mikinovića, te dvama nešto kasnijim izvorima - opisu bune iz 1775. godine isusovačkog kroničara i teologa Ivana Krstitelja Šimunića i fragmentu iz autobiografskih „Uspomena“ grofa Adama Oršića Slavetičkoga pisanih 1812. godine.
- 6 Američki teoretičar Hayden White jedan je od glavnih protagonista tzv. lingvističkog obrata u historijskoj znanosti. U kontroverznoj studiji *Metapovijest* iz 1973. godine prokazao je specifičan retorički karakter historiografije te u analizi djela četiriju devetnaestostoljetnih povjesničara i filozofa povijesti (Michelet, Ranke, Tocqueville, J. Burckhardt, Hegel, Marx, Nietzsche i Croce) prepoznao četiri „predspoznajno i pretkritički djelatna tropa“ – metaforu, metonimiju, sinegdohu i ironiju kao temeljne moduse oblikovanja povijesne građe u cilju udovoljavanja „standardima prihvatljivosti“ čitateljstva. White, osim toga, inzistira na strogoj distinkciji između povijesnog događaja i njegova jezičnoga prikaza polazeći od pretpostavke da je referencijalna zbilja kaotična odnosno predlogična te da joj se smisao nameće tek s pomoću jezika. Drugim riječima, prema Whiteovim teorijskim izvodima uvjet mogućnosti svake povijesne spoznaje je narativno ustrojena struktura svijesti. Detaljnije usp. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1973. Kritički prikaz Whiteove tropološke koncepcije povijesti usp. Vladimir Biti, „Izvor povijesti“, u: *Strano tijelo pri/povijesti*, Zagreb 2000, 9-16. i Isti, POVIJEST, *Pojmovník suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000, 403-405.
- 7 Ova se teza u epistemološkom pogledu čini najproblematičnijom, jer usprkos proklamiranoj vjeri u lingvistički determinizam White previđa činjenicu da historičari u većini slučajeva ne barataju sa stvarnim povijesnim događajima već povijesnim izvorima koji su i sami tekstualne prirode. O tome detaljnije usp. Vladimir Biti, *nav.dj.*, 11.
- 8 „The historical discourse can be broken down into two levels of meaning. The facts and their formal explanation or interpretation appears as the manifest of literal ‘surface’ of the discourse, while the figurative language used to characterize the facts points to a deep-structural meaning. This latent meaning of an historical discourse consists of the generic story-type of which the facts themselves, arranged in a specific order and endowed with different weights, are the manifest form. (...) This conception of the historical discourse permits us to consider the specific story as an image of the events about which the story is told, while the generic story-type serves as a conceptual model to which the events are to be likened in order to permit their encodation as elements of a recognizable structure.“ Hayden White, „Historicism, History and the Imagination“, u: *Tropics of Discourse*, Baltimore and London, 1985, 110.

istine“.⁹ Stoga je u fokusu Whiteove figurativne analize upravo ispitivanje modaliteta historijske reprezentacije odnosno kompleksa retoričkih i poetičkih protokola figuracije historijskog diskursa kojima se nastoji kreirati stanovita povijesna predodžba,¹⁰ te osigurati adekvatna recepcija i plauzibilna interpretacija historiografskog prikaza.¹¹ Osim toga, Whiteova kritička metodologija koja smjera ka razotkrivanju nesvjesnih kognitivnih obrazaca prisutnih pri predočavanju i prikazivanju prošlosti, može vrlo dobro poslužiti i za proučavanje ekonomije povijesne svijesti nekog historičara odnosno povijesnog razdoblja.¹²

Monumentalne *Annue* zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića više su nego reprezentativni predložak za takvo istraživanje, a ujedno nude najdetaljniji i najkompleksniji povijesni prikaz socijalne i političke situacije u Hrvatskoj u godini velikih pobuna.¹³ To je evidentno već na kompozicijskoj razini jer Krčelić, za razliku od ostalih

9 „The issue of ideology points to the fact that there is no value-neutral mode of emplotment, explanation, or even description of any field of events, whether imaginary or real, and suggests that the very use of language itself implies or entails a specific posture before the world which is ethical, ideological, or more generally political: not only all interpretation, but also all language is politically contaminated.“ Hayden White, „Fictions of Factual Representation“, u: *Tropics of Discourse*, Baltimore and London, 1985, 129.

10 White te postupke smatra distorzijom konkretnog činjeničnog polja kojega diskurs nastoji reprezentirati. Općenito ih dijeli u dvije kategorije: negativnu, koja isključuje činjenice koje bi inače mogle biti uključene u historijsku reprezentaciju, i pozitivnu, koja se očituje u aranžiranju događaja drugačijim redoslijedom od kronološkog reda njihova stvarnog odvijanja, kako bi im se mogle dodijeliti različite funkcije unutar integralnog obrasca značenja. Pozitivna distorzija, prema Whiteu, uključuje različite postupke kao što su kondenzacija, razmještanje i sekundarna elaboracija, koja se pojavljuje na vidnijoj reprezentacijskoj razini diskursa i to obično u formi neposrednog obraćanja čitatelju kako bi se osigurali eksplicitna kognitivna uporišta za manifestni oblik diskursa u cjelini. Detaljnije usp. Hayden White, „Historicism, History and the Imagination“, u: *Tropics of Discourse*, Baltimore and London, 1985, 111-112.

11 „The figurative level is produced by constructive process poetic in nature, which prepares the reader of the text more or less subconsciously to receive both the description of the facts and their explanations as plausible on one side and adequate on the other.“ Hayden White, „Historicism, History and the Imagination“, u: *Tropics of Discourse*, Baltimore and London, 1985, 110.

12 Pritom se Whiteovoj figurativnoj analizi ne treba prikloniti bez stanovite zadržske. Naime, za razliku od svoga jednako popularnog kolege Domicka LaCapre koji na tragu derridaove dekonstrukcije teorijski naglasak s figuracijskoga premješta na interpretacijski čin, White zanemaruje činjenicu da se, usprkos čvrstim argumentima zagovornika teorije govornoga čina (koje je među intelektualnim historičarima najgorljiviji zastupnik Quentin Skinner), konkretna čitateljska recepcija ne može u cijelosti kontrolirati i to kako zbog činjenice da svaki tekst po svojoj prirodi odupire definitivnom interpretativnom „zatvaranju“, tako i zbog specifične strukture spoznajnog horizonta svakog potencijalnog čitatelja determiniranog kompleksnim sklopom socijalnih, kulturnih, povijesnih itd. faktora. Za pronicljivu LaCaprinu kritiku Whiteove sistematske teorije jezika historiografije usp. Dominick LaCapra, „A Poetics of Historiography: Hayden White’s *Tropics of Discourse*“, u: isti, *Rethinking Intellectual History. Text, Context, Language*, Ithaca and London, 1983, 72-83.

13 Podrobni biobibliografski prikaz usp. Stjepan Krivošić, „Baltazar Adam Krčelić (1715-1778)“, Rad JAZU 375 (1978), 107-229 i sumarno: Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918*, Sv. I, Zagreb, 1992, 249-269. Krčelićeve *Annae* prvi je na latinskom izvorniku tiskao Tadija Smičiklas u 30. vesku *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 1901. godine, a u hrvatskom pri-

suvremenih kroničara, bunu u Varaždinskom generalatu odnosno podravsku pobunu seljaka integrira u kompleks od čak osam buna koje zasebno tematizira u prikazu povijesnih zbivanja za 1755. godinu.¹⁴ Kriteriji Krčelićeve rebelističke taksonomije su prilično neobični, pa tako osim krajiško-kmetских pobuna u donjoj Slavoniji, Moslavini, Karlovačkom i Varaždinskom generalatu, on među bune ubraja i svoj sukob s članovima kaptola i pobunu franjevacu protiv njihova gvardijana.¹⁵ Objašnjenje takve klasifikacije valja potražiti u, whiteovski rečeno, generičkom obliku priče odnosno specifičnom narativnom kodu koji predstavlja regulativni prikazivačko-predstavljajući okvir *Annua*. Naime, upravo zaključne metahistorijske reference artikulirane u formi moralne indignacije zbog nebrige za opće dobro razotkrivaju temeljne formativne odrednice Krčelićeva narativa koji počiva na viziji povijesnoga zbivanja kao rezultata dijalektičkog međudjelovanja dvaju suprotstavljenih etičko-političkih principa: *bonum privatum* i *bonum commune*.¹⁶ Sukladno tome modelu, Krčelić sve pobune reprezentira kao posljedicu djelovanja istaknutih pojedinaca vođenih sebičnim interesima koji s više ili manje uspjeha manipuliraju masama.

Kao glavni akteri dviju najozbiljnijih i, po Krčelićevu mišljenju koordiniranih pobuna, one krajiške u Varaždinskom generalatu i kmetске u Podravini, izdvajaju se krajiški kapetani Ljubojević, Mikašinović i Mihaljević,¹⁷ te njihov suradnik i doušnik presečki vlastelin Stjepan Domjanić.¹⁸ U opsežnoj elaboraciji uzroka bune pravovjerni

jevodu Veljka Gortana objavljene su 1952. godine. Usp. izd. B. A. Krčelić, *Annuae ili historia 1748-1767*, JAZU, Zagreb, 1952. O genološkim atribucijama i narativnoj strukturi *Annuae* usp. i Andrea Zlatar, „Osamnaesto stoljeće: Krčelićeve Annuae“, u: *Autobiografija u Hrvatskoj*, Zagreb 1998, 70-80. Cjelovitu bibliografiju usp. Teodora Shek Brnardić, „Baltazar Adam Krčelić (1715-1778): bibliografija“, *Zaprešićki godišnjak* 8 (1998), 343-348.

- 14 U Krčelićevu zapisu za godinu 1755. koji obaziše čak 87 stranica u zasebnim su potpoglavljima opisane sljedeće bune: I. Buna pri ispitivanju popisa, II. Buna u Varaždinskom generalatu, III. Seljačka buna, IV. Buna podložnika Donje Slavonije, V. Buna pripadnika Karlovačkog generalata, VI. Buna crkvenih lica ili članova kaptola protiv kanonika Krčelića, VII. Buna otaca franjevacu, VIII. Buna Moslavčana.
- 15 Usp. A. B. Krčelić, *Annuae ili historija 1748-1767*, JAZU, Zagreb, 1952, 208-228.
- 16 Potpoglavlje u kojemu raspravlja o uzrocima krajiško-seljačke bune Krčelić tako zaključuje sljedećim riječima: „Kod tolikih razmirica i razdora među pojedincima nitko se nije brinuo za javno dobro kao takvo, već su neki željeli osvetiti privatne nepravde, neki su imali pred očima svoje promaknuće, a neki su opet u prvom redu branili sebe. Zbog toga su pojedinci toliko bili smetnuli s uma javno dobro, da je dvor i ono, što se pisalo u ime države, tumačio kao zastupanje privatnih interesa i potužio se, što se u ime države iznose poslovi privatnika.“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 202.
- 17 Glavnim motivom njihove urote Krčelić drži odredbu iz novog poreskog popisa iz 1754. godine prema kojoj su i krajiški oficiri dužni plaćati porez od svojih imanja i zemljišta, a spomenuta su trojica, prema Krčeliću, „u generalatu imali velike posjede“. No prema Krčelićevoj interpretaciji ni sami pobunjenički glavari nisu bili jedinstveni zbog promoviranja vlastitih interesa i borbe za „prevlasti nad Srbima“. B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 167 i 172.
- 18 U ulozi Stjepana Domjanića Krčelić piše sljedeće: „Nakon tog zaključka, dok su se nalozi slali na određena mjesta i dok se čekao dolazak vojnika općeg ustanka, stigne u Zagreb Stjepan Domjanić tužeći se, što mu je spaljena kurija. On je zapravo došao, da pazi, kakve se odredbe stvaraju u Zagrebu. Sam se ne samo dopisivao s Ljubojevićem i lično bio došao u Severin, nego je stajao u vezi i s pobu-

zagrebački kanonik glavninu krivnje svaljuje na „konfesionalnog Drugog“ – pravoslavne Srbe krajišnike koji se boje da ne potpadnu pod kraljevinsku jurisdikciju:

„Na strani pak Srba i krajišnika, a pogotovu nekih oficira, glavni je uzrok bio strah, da ponovo ne potpadnu pod kraljevinu. Stoga, da ljaga okrutnosti ne ostane samo na njima, tom bunom oni lukavo navukoše tu ljagu i na podanike kraljevine, da jedni i drugi kao krivci ostanu u svom sadašnjem položaju, i da se spriječi kraljevini i banu da traže vraćanje Krajine kraljevini. Osim toga, ne će moći kao buntovnici biti optuživani i napadani samo Srbi, već će ista ljaga pasti i na rimokatolike.“¹⁹

Štoviše, pravoslavnoj vjeroispovijedi krajišnika Krčelić pripisuje i relativno blage kaznene sankcije Dvora koji zbog strateško-političkih razloga nije smio riskirati novu pobunu važnog krajiškog vojnog kontingenta:

„Razlog, zbog kojega su buntovnici bili blaže kažnjeni, a u Marči došlo do spomenute promjene /sc. uvođenja pijarista, op. Z.B. /, pokazao se slijedeće godine, kad je započeo rat protiv Pruske. Čim je sklopljen savez s Rusijom i Francuskom, maršal von Neipperg je znao, da će doći do rata i da će zbog toga kraljici biti potrebni vojnici. Zato je blago kaznio pobunjenike, a zbog toga, što Rusija zaštićuje nesjedinjene, a Francuska i papa su katolici, pronađen je spomenuti izlaz, da se očuva ravnoteža i neutralnost prema jednom i drugom dvoru.“²⁰

Stanovita konfesionalna netrpeljivost opaža se i u Krčelićevu prikazu severinske bune. Osim znakovitog potenciranja okrutnosti, ali i potkupljivosti krajišnika prilikom ubojstva oficira među kojima je bio i njegov brat,²¹ Krčelić s primjetnim podozrenjem prikazuje ulogu „raskolničkoga biskupa“, a simptome iskazane konfesionalne nesnošljivosti krajišnika simbolički izjednačava s političkom nelojalnošću:

„Među tima, koji su jedno bili zatučeni toljagama i kundacima, nalazili su se: kapetan Bužjaković, natporučnik Josip Krčelić (koji je prije toga bio u Trnovitici, otišao na opću ispovijed ocu franjevcu Kvirinu Horvatu, okrijepio se presvetom popudbinom i osim toga sastavio oporuku), poručnik Cedjak, natporučnik Komogović i neki stražmeštar,

njenim seljacima, što je bilo potvrđeno pismima predanim komisiji. U jednom je od njih napisao, da treba ubiti grofa Ivana Patačića, Kašnera i Raffaya, te više takvih stvari. Kad je pak opazio, da svi, koje je posjetio, oprezno s njime razgovaraju i da nitko, ni ne nagađajući, ne govori pred njim, što će se dogoditi s pobunjenim Vlasima ili seljacima, te da su poduzete mjere, da se žurno sakupi u Zagrebu vojska, da uguši bunu, i kad je imao biti uhapšen, jer je na trgu u Zagrebu javno dao neke izjave, koje su potpirivale na bunu, potajno pobjegne.“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 174.

19 B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 200.

20 B.A. Krčelić, *nav. dj.*, 170.

21 U vezi s tom epizodom, zanimljivo je primijetiti i tragove providencijalno-mirakulozne diskurzivne figuracije u Krčelićevu, inače dominantno sekularnom, prosvijećenom diskursu, čime se dodatno potcrtava konfesionalna različitost krajišnika. Usp. npr. „Moj se brat oprostio od prijatelja i naslućujući, da ga čeka smrt, povratio se u Trnovicu“. B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 165; „Beck obeća buntovnicima da će ih preblagi vladari saslušati samo: 1) neka pokopaju izmrcvarena tjelesa oficira. To izvršite prenijevši ih u župu u Trojstvo i pokopavši ih s vojničkim počastima. Iako je to izvršeno mjesec dana nakon njihove smrti, više je očevidaca posvjedočilo, da su jako krvarili, osobito Josip Krčelić /istaknula Z.B./“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 167.

jer su bili prvi dovedeni. Njihovi su leševi ležali tu među pobunjenicima više od petnaest dana. Kapetan Habijanec otkupi svoj život prstenom, a Schnaider time, što je Ljubojeviću oprostio dug od 2.000 forinti. Ljubojević je izvršio taj pokolj 23. siječnja u Severinu u prisutnosti raskolničkog biskupa, koji je prijetio anatemom ljudima svoje sekte, ako sami budu ubijali oficire. Za rimokatolike pak govorio je da im ne može priječiti, da rade, što hoće, jer mu nisu podložni. Dva dana nakon pokolja, koji je sam gledao, ode u Kostajnicu. (...) No buntovnici nisu bili raspaljeni mržnjom samo prema oficirima, nego i prema katoličkim župnicima, koji su morali bježati i tražiti sigurnije sklonište. Tako je župnik sv. Magdalene Vučetić jedva izmakao bijegom iz njihovih ruku, a tako isto i župnik u Pitomači Severinski i drugi. Buntovnici su na komade razderali kraljevsku odoru, skinuli znakove s kapa, u jednu riječ ponašali su se potpuno samovoljno.²²

Premda je Krčelićev historiografski narativ neprijeporno legalistički impostiran, zahvaljujući odabranom modelu diskurzivne figuracije u karakterizacijama aktera povijesnih zbivanja dolazi do paradoksalnog izjednačavanja dvaju suprotstavljenih strana. Tako antagonističke dvojnice krajiških vođa Ljubojevića, Mikašinovića i Mihaljevića na kraljevinskoj predstavljaju podban Ivan Rauch i zagrebački i križevački podžupan Ivan Raffay, čije ekcesivno ponašanje jednako tako vodi *amor sui*.²³ S druge pak strane, glavne kraljevinske institucije, Sabor i Kraljevinske konferencije, koje bi trebale inkorporirati kvintesenciju općega dobra, u cijelosti zakazuju,²⁴ tako da, prema Krčelićevoj interpretaciji, najveću korist iz pobune izvlači s jedne strane Dvor, nastojeći osnažiti

22 B. A. Krčelić, *nav.dj.*, 165-166.

23 Moralni profil podbana Raucha Krčelić najzornije ocrtava u točkama optužnice protiv podbana u istrazi nakon provedene pacifikacije: „1) Podban je u svojoj preuzetnosti imenovao oficire i tako sebi prisvojio čak kraljevsku vlast ili joj se narugao. Ono, što kraljevina nije izvršila putem konferencija, to se usudio izvršiti podban zajedno s Raffayem. 2) Tako je nemilo bjesnio protiv imutka, štaviše i života onih, koji nisu imali mogućnosti da se brane, i to premda seljačku bunu nije ni vidio. 3) Za krvnički je posao određivao ljude obećavajući im pomilovanje i život, koji nije bio ovlašten obećati. 4) Nastojao je zadovoljiti svoju pohlepu, a nije se brinuo ni za one, kojima su seljaci nanijeli štetu, ni za nevoljnike, da im osigura život, štaviše, na svoju je ruku opljačkao i još veće nasilje nanio onima, koji su pretrpjeli štetu od seljaka, kao ocima isusovcima, grofu Patačiću i drugima, za koje se uopće nije moglo ni pretpostaviti da bi bili krivi, a k tome nije ih pozvao pred sud ni preslušao. 5) Svoje suđenje započeo je ovrhom i pošto je seljacima već oduzeo i opljačkao sav pokretni imutak (koji je bio njihovo vlasništvo), dakle, on ih je poslije kazne poslao, i to na potpuno nečovječan način, u Zagreb na preslušavanje i suđenje“. B. A. Krčelić, *nav.dj.*, 193. O Raffayu usp. B. A. Krčelić, *nav.dj.*, 185.

24 „U Zagrebu su se kod biskupa svakodnevno održavale konferencije, ali bez zapisničara. Na njima su gotovo isključivo gospodarili gospodin Ivan Bužan, Ladislav Lukavski i Antun Bedeković. Drugi nisu bili ni pozivani, tako da se vidjelo, da je opet sva vlast u Bužanovim rukama. To je ispunjalo ogorčenjem i gnjevom one, koji su bili zapostavljeni. Podban je izvještavao o događajima svakog dana i primao odgovor, i to ponajviše od Bužana, pogotovu kad se radilo o krupnijim stvarima, kako je to iznio gospodin podžupan Juraj Petković tvrdeći, da je vidio i u izvorniku pročitao pisma, u kojima gospodin Bužan piše podbanu, neka pali, pljačka i ubija ne štedeći nikoga, i to prema želji konferencije. To se toliko bilo pročulo po čitavom Zagrebu, da su mnogi pošli iz Zagreba u Bisag k podbanu u nadi, da će nagrabiti plijena. Konferencije su se, kako sam prije spomenu, često održavale bez zapisničara ili, ako je tko što zapisivao, često je to bilo skraćeno i nepotpuno. Zato su mnogi zaključci tih konferencija i poruke poslana u njihovo ime podbanu kasnije bile uporno poricane, te nitko od učesnika nije htio da ih prizna.“ B. A. Krčelić, *nav.dj.*, 177.

svoj politički i vojni utjecaj,²⁵ te zagrebački kaptol koji pak od novoga urbarijalnog uređenja ima najveću ekonomsku dobit.²⁶ Stoga prosvijećenom patriotu Krčeliću ne preostaje drugo nego da rezignirano promatra „kako domovina srće u propast“.²⁷

Sukladno svome patriotsko-legalističkom svjetonazoru, Krčelić interpretira i uzroke velike kmetske bune u Podravini. Naime, rezolutno odbacujući alternativna tumačenja da su uzrokom bune u krajini bili kršenje krajiških povlastica i vjerska pitanja (širenje unije),²⁸ odnosno prevelika feudalna opterećenja kmetova u provincijalu,²⁹ Krčelić motive bune vidi isključivo u otporu krajišnika da ne potpadnu pod kraljevinsku jurisdikciju. Pritom oni instrumentaliziraju kmetove na pograničnom području koji su privučeni njihovim povlasticama, čime podravska pobuna u Krčelićevoj interpretaciji dobiva karakter borbe protiv legitimnog državnopravnog poretka:

„Pošto pametan čitalac to dobro uoči i razmotri, smatram, da će se složiti sa mnom, da je uzrokom seljačkoj buni bio neposredni dodir s pobunjenim krajišnicima i da je ta buna, bar na strani pobunjenih seljaka, izbila zbog malo prije spomenutih posjeda, koje posjeduju u generalatu i zbog kojih su jednako bili gonjeni na plaćanje poreza, a kažu,

„Taj je sabor /održan 2. siječnja 1755. godine, op. Z.B./ zbog prije navedenih razloga, bio tako raspušten, da se nisu ni pročitali njegovi spisi ni objavili njegovi članci. To su učinili zato, da ne bi morali uvrstiti u spise odgovor popisivača, nego da bi mogli izvijestiti, da popisivači nisu znali ništa odgovoriti.“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 247.

25 „Vidim naime, da je taj isti general Beck dodijeljen kao brigadir generalu Mercyju; vidim, da se bliže Slavoniji podiže nova tvrđava ili, točnije, naselje nazvano Bjelovar, sjećam se prije navedenih riječi oca pijarista Oktavijana i naslućujem, da dvor ide za tim, da se čitav taj varaždinski generalat smatra kao osječki, da tako postane jači, a u drugu ruku, da se t.zv. banska Krajina stopi u jednu cjelinu s karlovačkim generalatom. Razlog je mojem naslućivanju i to, što vidim, da general Beck preuđešava varaždinski generalat po uzoru na osječki, a karlovački po uzoru na bansku Krajinu, čak i u odori. Da li je moje naslućivanje točno, pokazat će budućnost. Ako se ono obistini, koliko će se tim sjedinjenjem ojačati vojnička vlast, toliko će oslabiti građanska. Samo neka – ne dao Bog! – ne bude potpuno satrta.“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 170-171.

26 „Da je spomenuta odredba doista bila povoljna za svećenstvo, dosta se jasno razabira odatle, što nije bila upravljena svećenstvu, niti se izricalo, da se ono mora nje pridržavati. Ta nije bilo ni spomena o crkvenim predijalcima i o određivanju njihovih obaveza niti o crkvenim činženjacima i građanima. Ako se pak to shvaća općenito i tvrdi, da naziv ‘zemaljska gospoda’ obuhvaća i svećenstvo, ima li što povoljnije za svećenstvo nego da seljaci budu prisiljeni vršiti staru rabotu, koju su doista podložnici svećenstva vršili u većoj mjeri do g. 1655., kada je zbog dugotrajnijih buna bila smanjena od komisija potvrđenih kraljevskim poveljama? Isto tako, ima li šta povoljnije za svećenstvo nego da podložnici istom sa dvije glave stoke mogu otkupiti jednog težaka, dok su ga dosada otkupljivali jednom glavom stoke, nadalje, da daju desetinu u snoplju i u naravi, a gornicu u požunskim kablama? Kabao, naime, kojim se svećenstvo dosada služilo, t.j. zagrebački, bio je manji i sadržavao je samo 12 požunskih pinta, a sada se povećao za 5 pinta. Bilo je više i drugih pogodnosti, od koji svećenstvo nije bilo isključeno, jer su mu išle u račun, a od drugih odredaba, ako su mu možda bile zazorne, imalo je mogućnost da se izvuče, jer nacrt uređenja nije bio njemu upravljen, štaviše, predijalci, crkveni građani i činženjaci nisu uopće bili spomenuti.“ B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 237.

27 B. A. Krčelić, *nav. dj.*, 238.

28 „Strogost oficira, vraćanje Marče unijetima i neobaziranje na privilegije uzeli su samo kao ispriku da skinu sa sebe krivnju.“ B.A. Krčelić, *nav.dj.*, 173.

29 Usp. B. A. Krčelić, *nav.dj.*, 197.

da bez njih ne bi mogli živjeti. Stoga su ludo mislili, da se moraju zaštititi s obzirom na te posjede na isti način, na koji i krajišnici, da ubuduće ne budu podložni i zemaljskoj gospodi i Krajini, pa da tako ne budu opterećeni dvostrukim teretom. Čuli su toliko glasina, a vidjeli su, da dvor nije ni prstom maknuo, da kazni ono bezakonje. Osim toga s pobunjenicima iz generalata bili su povezani rodbinskom i tazbinskom vezom. Da Srbi zahtijevaju zemlju sve do Lonje, nisu samo čuli, nego su prošle godine jasno vidjeli kod razgraničenja, što su ga proveli mjernici, i u samo vrijeme kraljevinskog popisa. Zbog svega toga, kako je bilo doba poklada, a vina ove godine veliko obilje, digoše se na bunu uzdajući se da će ih krajina zaštititi.³⁰

Sličnu tendenciju odražava i Krčelićeva natuknica za 1755. godinu koju je sastavio za „pridavak“ izdanju Vitezovićeve kronike.³¹ Sukladno analističkim kompozicijskim i retoričkim normama³² opaža se viši stupanj selektivnosti povijesnih zbivanja koja su prema kriteriju retrospektivne povijesne relevantnosti uvrštena u kroniku, pa stoga izostaje polovica pobuna opisanih u *Annuama*.³³ Premda se eksplicitno odbija izjasniti o uzrocima buna,³⁴ već se i iz površne analize stilskog repertoara koji Krčelić koristi u prikazivanju krajiške i kmetske pobune mogu nazrijeti koordinate vrijednosnoga sustava u koji se upisuje njegova interpretacija. Tako ubojstvo kapetana u Severinu naziva „nedostojnim, ničemurnim i krvoločnim“ činom, dok krajišku pobunu općenito proglašava „neverstvom“:

„Kapitana Buziakovich, pervessega Leidenandta Joseff Kerchelicha, Leidenandta Cediak, Wochtmeister Leidenandta Komogovich nedosztoino, nichemurno, i kervolochno vmorilizsu, ter mertveh tela onde osztavili. Na meszarnicze ove glasz Officeri drugi, ko kam je mogel, razbesaliszusze. General Gvicciardi vendar vu Koprivnicze je obstal, ali prez vszake oblaszti, dapache sztrasu Festinge od Purgarov, i szlobodniakov blisnyeh je nekuliko vremena imal. Gyurgevechki takai Obersztar Brentano vu Gyurgyevczu je obsztal, i z-nyim nekoj Officeri, i jedna czela Compania, kojasz ne bila zneverila. Neverni pako, i Lyubojevicha naszledujuchi ne szamo Officerere preganyaliszu, i kvare nyim po hisah chinili, nego i Plebanusse, zmed kojeh takai nekoj pobechi jeszu morali: da pache vu Festingah sztrase ostavili, monduro Kralyevszku podrapali; porte iz skriljyakov odhitili, i kak szejje kome videlo, prez podlosnoszti chinili, sivali. Zbog nevernoszti ove, i odpertoga zburkanya Banzska Tabula vu Zagrebu pertergnuti jesze morala, i Groff

30 B.A. Krčelić, *nav.dj.*, 200.

31 „Pridavek kronike iliti spomenka pripečeni od leta po narođenju Kristuševom 1744 do leta 1761“ objavio je 1762. godine isusovac Nikola Laurenčić (Krapina, 1707 - Zagreb, 1762). Prema vlastitom svjedočenju, Krčelić je napisao većinu natuknica za treći dio koji pokriva razdoblje od 1747. do 1762. godine. Detaljnije usp. S. Antoljak, *nav. dj.*, 256.

32 Narativna elaboracija unosa je daleko jednostavnija te gotovo u cijelosti izostaju subjektivni autorski komentari.

33 Riječ je o sljedećim bunama: I. Buna pri ispitivanju popisa, V. Buna pripadnika Karlovačkog generalata, VI. Buna crkvenih lica ili članova kaptola protiv kanonika Krčelića, VII. Buna otaca franjevac.

34 „Burkanya ova vu Horvatczke zemlye obchinszkoga vnogi vnoge zroke povedaliszu, ali kaiti Comissih Kralyevszkeh znaidenya na szvetlo izisla neszu, zroka pravdenoga ne znati.“ N. Laurenčić, *Pridavek kronike*, Zagreb, 1762, III, 57.

Locumtenens vu Petrinyu odissel je za videti, da nevernoszti ogeny i Banszku krajinu nebi natepel.³⁵

Kmetsku bunu pak karakterizira kao „nepokornost“ i „mušku tverdokornoszt“, uzdržavši se, štoviše, od spomena brojnih ekcesa kraljevske vojske prilikom gušenja pobune, koje inače podrobno opisuje u *Annuama*:

„Proti Puntarom preko Lonye G. Vice-Ban, i Supremus Comes Varmedye Zagrebechke, i Krisevechke Janus Rauch z-vnogemi plemenitemi, Turopolczi, i Banderianczi iz Zagreba je izissel, i vu Biszagu Castellu za pretrechi ogeny, da vu Zagorszke sztrani, i po vszem Orszagu nerasirisze, posztavilsze je: onde, i onud mimo Lonye vnoge polovil, i vu Zagreb poszlal; vnoge pako szud im napravivsi, z-mertium kastigajuch sztrah tverdokornem zavdavsi musku tverdokornoszt, i tolvaisztvo je zkonchal.“³⁶

To ne iznenađuje ima li se na umu da je riječ o službenoj, normativnoj verziji povijesnoga pamćenja koja je kao dopuna Vitezovićevoj Kronici bila objavljena 1763. godine, dok su *Annuae* djelo kronističko-memoarskog karaktera koje je smjelo biti otpečaćeno tek posthumno.³⁷

Sličan narativni i ideološki kôd prisutan je i u unosu za 1755. godinu iz Anala Ugarsko-ilirskog kolegija u Bologni koji je sastavio aktualni rektor Ivan Mikinović. U njegovu se povijesnom prikazu buna reprezentira kao borba lojalnog plemstva i svećenstva u ulozi čuvara poretka, s razularenom krajiško-kmetskom ruljom koju potiče *audacia* (drskost). Kao u Krčelićevu „pridavku“, kao generator velike krajiško-kmetske bune navodi se ustanak krajišnika u Varaždinskom generalatu izazvan popisom posjeda i novim nametima za uniforme. Ugledavši se na krajišnike koji zbacuju „jaram vojničke discipline“, dižu se i seljaci u Križevačkoj županiji kako bi skinuli omraženi „kmetski jaram“. Kmetovima se najprije suprotstavlja odred lokalnih plemića i kanonika „gorljivih u obrani općeg dobra“, da bi dolaskom banske vojske dokraja bila slomljena „drskost pobunjenika“. Dakako da se u okviru takve herojske matrice ne spominju zloupotrebe banskog banderija, dok se s druge strane opisi pobunjeničkih „zločinstava“ kvalitativno i kvantitativno predimenzioniraju. Tako se u Severinu, poznatom „leglu shizmatika“ navodno okuplja čak trideset tisuća pobunjenih krajišnika koji ubijaju sedam (a ne pet) oficira, a pobunjena kmetska rulja u petnaest dana spaljuje čak trideset i sedam plemićkih kaštela i utvrda. S druge se pak strane minoriziraju uloge i funkcije dviju carsko-kraljevskih komisija poslanih da provedu istragu, s time da se u potpunosti prešućuju

35 N. Laurenčić, *nav.dj.*, 53.

36 N. Laurenčić, *nav.dj.*, 55-56.

37 Krčelić je godinu dana prije smrti zapečatio rukopis *Annuae* i predao ga Pravoslavnoj akademiji uz izričitu želju da se otpečati nakon njegove smrti. V. Gortan tvrdi da pisac nije htio izdati *Annuae* za života „da bi mogao što slobodnije pisati i riješiti se obzira prema bilo kome“, dok Stjepan Krivošić pristaje uz Smičiklasovu tezu da Krčelić *Annuae* nije ni namjeravao tiskati, niti je slutio da bi to netko drugi mogao učiniti. Detaljnije o toj kontroverzi usp. Antoljak, *nav. dj.*, 262.

ozbiljne sankcije protiv podbana i ostalih kraljevinskih dužnosnika radi prekoračenja ovlasti.³⁸

Za razliku od prethodnih dvaju izvora koji ne ističu u većoj mjeri konfesionalne motive, kroničarski su zapisi križevačkog župnika Ivana Josipovića evidentno inspirirani militantnim katoličkim prozelitizmom. Premda vrlo detaljno nabraja novouvedene obveze i namete koji su djelovali kao katalizator pobune krajišnika,³⁹ Josipović svoju interpretativnu matricu temelji na etnokonfesionalnom mentalitetu „bezbožnih Vlaha shizmatika“ koje vodi isključivo interes zatiranja katoličke vjere:

„Da bi prikriili svoje grijehе, nevjerni su shizmatički glavari rekli da su uzrokom svih prethodno spomenutih buna dobri i pobožni oci bazilijanci unijati u Marči. Štoviše, taj je lukavi narod odnio pobjedu jer je i katoličke oficire doveo u zabludu, kao i samog uzvišenog povjerenika, uvjerivši ga da se nikada neće moći dostatno osigurati krajina

38 Izvorno latinski pisan fragment Anala bolonjskog Ugarsko-ilirskog kolegija s prikazom buna iz 1755. godine u hrvatskom prijevodu glasi: „Kako se prošla, 1754. godina bližila kraju, vojnici krajišnici Varaždinskog generalata, uzevši kao povod popis posjeda i sukladno tome novčani namet na vojne uniforme, najprije počеše iskazivati nezadovoljstvo i otpor, da bi se naposljetku otvoreno pobunili. Okupilo ih se preko 30 000 u mjestu koje se zove Severin i koje je leglo shizmatika. Zbacivši jaram vojničke discipline, najprije su tražili smrt onih oficira koji su sukladno nalogu viših instanci utjerivali spomenuti namet. Sedmoricu od njih su zarobili i po cičoj zimi bosonoge tjerali neravnim putevima do rečenog mjesta Severin, gdje su ih poubijali nečuvenom okrutnošću. Nisu se čak libili podrugivati mrtvima, već su tijekom petnaest dana sramotno plesali oko njihovih nepokopanih tjelesa. Vidjevši to, gotovo svi oficiri iz tvrđava odlučili su se na bijeg, kako bi izbjegli tako strašnom metežu. Kako bi se činilo da su uskratili vjeru oficirima, a ne vladaru, pobunjenici su i dalje po propisu držali uobičajene straže u spomenutim tvrđavama. Dok su prilike u križevačkoj krajini bile tako nemirne, doskora su se u mjesecu veljači iduće, 1755. godine podigli i seljaci, slijedeći loš primjer krajišnika i potaknuti vlastitom zloćom. Htijući zbaciti kmetski jaram i postati slobodni, najprije su na posjedu Raven u Križevačkoj županiji ondašnji podložnici napali četiri plemićke kurije, opljačkali ih poput neprijatelja i potpalili, ne povlačeći se sve dok ih nisu pretvorili u pepeo. Pošto su ojačali i brojem i drskošću, krenuli su prema biskupskom kaštelu Gradec i Lovrečini. Združujući se s podložnicima različitih gospodara, svakodnevno su sve strašnije bješnjeli i povrh toga sve brže napredovali razdijeljeni u više grupa, tako da su unutar petnaest dana okrutno opustošili i spalili više od trideset i sedam gospodskih kurija i utvrda. Pogibeljnoj strahoti čitave stvari uvelike je doprinijelo i to što zbog neobičnog izlivanja svih rijeka nije mogao smjesta priskočiti u pomoć drevni banski vojnik. Ipak su se sami plemići, pridruživši si nekolicinu gospode kanonika i slugu, vitezova i samih seljaka, koji su bili gorljivi u obrani općega dobra, suprotstavili napadačima kod utvrde Bisag, i ondje plemenito odbili njihov nasrtaj. Da to nisu učinili, čitav bi zagorski puk koji je nestrpljivo iščekivao dolazak buntovnika bio ustao na krajnju pogibelj plemstva. U međuvremenu je stigla banska vojska s biskupskim banderijem i do kraja suzbila drskost pobunjenika. Toliko ih je zarobljeno i odvedeno u Zagreb da sve tamnice i kule obaju gradova nisu dostajali za njihov smještaj. Povodom dviju prethodno spomenutih pobuna, iz Beča je u mjesecu svibnju stigla dvostruka komisija. Jedna je pod predsjedavanjem general-maršala Naipergha poslana u Legrad krajišnicima, a druga, na čelu s grofom Althanom u Zagreb za buntovne kmetove. One su ispitalе nezadovoljne pobunjenike i dosudile različite kazne sukladno značaju zlodjela. Tako su, malo-pomalo, naposljetku smirene obje pobune.“ Gian Paolo Brizzi - Maria Luisa Accorsi (ur.), *Annali del Collegio Ungaro- Illirico di Bologna 1553-1764*, Bologna, 1988, 300-301.

39 Usp. Karlo Horvat, „Zapisci od 1752.-1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII vijeku iz ‘Liber memorabilium župe križevačke’“, *Starine JAZU* 34(1913), 340-341. Sve citate iz latinskog izvornika ovdje donosim u vlastitom hrvatskom prijevodu.

ukoliko se iz njihova manastira ne uklone katolički unijatski biskup i njegovi oci. Doista, nevjernici nisu težili ni za čim drugim nego da prekinu i onemoguće povratak svetoj mater katoličkoj crkvi onim dušama koje žude za njezinim dobrima. Plašeći se da oni koji potpuno obdržavaju grčki obred i ispovijedaju čistu katoličku vjeru ne uberu obilnijega ploda u vlaškom narodu dopustivši mu da čuva svoj obred i ostvaruje se u ostalome, trudili su se ukloniti ih, a ne promicati (budući da su odmah prihvatili norme). I ono što su nastojali, to su i postigli. Naime, 21. kolovoza vlaški je potpukovnik Mikašinić uveo u kraljevsko ime oca pijariste, kao što je dvije godine ranije Petaczi uveo oca bazilijance. Sigurno je to da što su Vlasi slabiji i rjeđe ih se ili ih se uopće ne promiče, to će teže izbiti pobuna. Vlah je, naime, Vlah, kao što Grk trguje po grčkoj vjeri.⁴⁰

Sukladno tome, „nevjera kraljici“ iskazana tijekom krajiške pobune tumači se kao sindrom nevjerovanja „u pravoga Boga“, a ubojstva oficira koja su označila uvertiru pobuni, Josipović objašnjava vlaškom netrpeljivošću prema njihovoj katoličkoj vjeroispovijesti.⁴¹ Ostala stereotipna obilježja vlaške „grčke vjere“ Josipović egzemplificira u karakterizacijama vlaških poslanika koji u Beču pokušavaju mitom isposlovati povlastice,⁴² odnosno u sarkastičnim komentarima „vlaške solidarnosti“ pošto je vojna komisija uvela nagradu od 10 groša za svakog prokazanog sudionika pobune.⁴³ Sukladno tome, bunu kmetova u u Koprivničkoj i Križevačkoj županiji Josipović, poput

40 K. Horvat, *nav.dj.*, 352.

41 „U različitim i opetovanim ispitivanjima konačno je izašlo na vidjelo lukavstvo pobunjenih krajišnika. Saznalo se tko su oni koji su zamahnuli tako nevjernim kopljem. Njihovu je četvu vodio nevjerni Vlah Petar Ljubojević koji je bio glava ne samo ove, nego i svih prethodnih bezbožnih pobuna. Kako bi se od njega, koji je bio nevjeran Bogu, moglo i očekivati da bude vjeran čovjeku i kralju? I kako da ne progoni katoličku vjeru Vlah koji se odmetnuo od vjere? Uostalom, ne bi ni moglo biti nikakvog drugog uzroka mržnje kad je očito iz samoga početka pobune da je svih pet nevinih oficira bilo katoličke krvi, a da nije ubijen niti jedan od Vlaha.“ K. Horvat, *nav.dj.*, 350-351.

42 „U tu su svrhu skupili veliku količinu novca, namakavši ga na ime putnog troška za Beč od krajišnika koji nisu znali za prijevaru. Običavali su se javno hvastati da je sve na prodaju i govorili da novac lako otvara kraljevska vrata. No prevario ih je loše zasnovani naum. Naime, oni koji su otišli u Beč nisu isposlovali niti audijenciju, niti slobodni prolaz, niti sastanak sa savjetnicima. Dakako, sva mjesta u koja su polagali nadu bila su već zauzeta i sva vrata zatvorena. Još su gajili nadu da će to biti na prodaju sve dok nije stigao rečeni povjerenik feldmaršal grof Neiberg sa ostalim supovjerenicima i auditorima. Kad su se spustili do Kaniže kako bi istražili te događaje, uzeli su Ljubojeviću i drugima sav novac i uhitili ih.“ K. Horvat, *nav.dj.*, 350-351.

43 „Povrh toga naložio je /sc. pukovnik barun Peck, op. Z.B/ da sami poruče preko trubača i glasnika da svatko tko nešto zna o zlodjelima, to i objavi, jer ukoliko se to bude saznalo od drugud, jao onima koji su znali, a šutjeli. Ta je smicalica upropastila severinski kotar i ondje su pucale sve prethodno uspostavljene veze, i zamirali glasovi ‘vszi vszi učinili szmo to, ali umorili s vama’, tako da je rođak prokazivao svoga rođaka i brata te ga hvatao kao krivca. Za vrlo kratko vrijeme uhićene su sve ubojice gore spomenutih oficira, među kojima je bio i kapetan Vuković, Vlah koji je prvi digao krvničku ruku na kapetana Bužjakovića. Uhićeni su i potkapetan Juraj Martinović, sa svim svojim podređenima. Bolčeta i barjaktar Petreković su s mnoštvom nižih oficira i vojnika 4. svibnja u okovima odvedeni u Kanižu. Svatko tko je prokazao nekoga od glavara pobune dobio je za trud u Koprivnici 10 groševa, a u Kaniži četiri puta toliko.“ K. Horvat, *nav.dj.* 348.

Krčelića, interpretira tek kao izvedenicu krajiške bune kojom se furiozna seljačka rulja nastojala dokopati vlaških povlastica:⁴⁴

„Dana 24. veljače na blagdan svetog Matije apostola, noću oko devete ure, izbila je pobuna seljaka. Započela je u Ravenu, gdje su opljačkali i spalili kuriju gospodina Ignaca Kašnara. Okupilo se nekoliko ljudi iz najzločinačkog dijela puka, s kojima se pomiješala četica sklonih zlu i iz okolnih sela. Zvonjavom su najvijestili plemstvu rat i odluku da će spaliti njihove kurije. Neki su, ne znajući za zločin, vidjevši požar dotrčali u pomoć, a drugi su, kao što se to često događa, došli zbog plijena. Svi su ostali ondje, djelomice prisilno, a djelomice nadajući se većem i obilnijem plijenu. Oružje su im bili kolci, sjekire, maljevi i batine, koje je primjerenije za razbijanje, nego li za borbu, a tek su malobrojni bili naoružani puškama i sabljama. Pod takvom su spremom poput furija puštenih iz pakla navalili na kurije i alodije, rušeći i pljačkajući. Ono što nisu mogli pojesti, kao što su vino, žito, sijeno i slama, spalili su zajedno sa zgradama ili porazbacali po tlu.“⁴⁵

Ipak, za razliku od prethodnih dvaju izvora, Josipović se kao „čovjek s terena“ kritički osvrće na pljačkaški karakter vojne pacifikacije u Križevačkoj županiji koja je i bogate i siromašne „dovela na prosjački štap“.⁴⁶

Premda se u ideologijskom pogledu Josipovićeve analističkih zapisi eksplicitno ne referiraju na providencijalni metanarativni okvir, ipak selekcijski kriteriji i reprezentacijske karakteristike ostalih *res gestae* uvrštenih u natuknicu za 1755. godinu, koji se odnose ponajviše na vremenske nepogode, pošasti, epidemije i prirodne katastrofe, sugeriraju da se iz Josipovićeve očista 1755. ukazuje kao godina Božjeg gnjeva.⁴⁷

Dijametralno suprotni prikaz i interpretaciju krajiško-kmeteske bune ostavio je u spomen-knjizi čazmanskoga kaptola isusovac Ivan Krstitelj Šimunić. Za razliku od svih prethodnih izvora, u Šimunićevim se zapisima i kronološki i interpretacijski izvrće redoslijed zbivanja tijekom velike pobune. Tako su povodom bune povećana opterećenja kmetova koja na Erdödyjevom vlastelinstvu uvodi odveć revnosni novi upravitelj Josip Raffay. Glavni „machinator belli“ nije krajiški kapetan Petar Ljubojević,⁴⁸ već presečki

44 „Iz spomenutog mjesta /Brežana, op. Z.B. / seljaci su mu /Mihaljeviću, op. Z. B./poslali pismo u kojemu su objasnili razloge svoga čina, a koje mi je bilo dopušteno pročitati. To se nikada ne bi bili usudili učiniti da u Severinu iz povlastica Varaždinskoga generalata nisu saznali da se krajina prostire do rijeke Lonje što uključuje i njih koji se nalaze uz rečenu rijeku. ‘Zašto nas se, dakle, onda prisiljava na tlaku ako smo krajišnici? Povrh toga, budući da nas naši zemaljski gospodari tlače gore od tirana, radije ćemo biti podložni samo kralju, nego njima.’ Stoga su molili rečenoga gospodina potpukovnika da ih osobno zastupa pred uzvišenim dvorom.“ K. Horvat, *nav.dj.*, 345.

45 K. Horvat, *nav.dj.*, 344.

46 „I tako je uništena Križevačka županija, nevini seljaci zajedno s krivcima, ali i svi oni za koje se činilo da su se poput pravih gospodara pobrinuli da u svojim domovima sakriju stvari i životinje - svi su bili dovedeni na prosjački štap“ K. Horvat, *nav.dj.*, 345-346.

47 Usp. K. Horvat, *nav.dj.*, 349-350, 353.

48 Zanimljivo je i da Šimunić umanjuje broj severinskih žrtava, eksplicitno tvrdeći da na Ljubojevićev poticaj nije ubijeno pet, nego četiri oficira. Usp. J. Janković, „O seljačkoj buni oko Križevaca i u nekom dijelu generalata varaždinskog godine 1755“, *Vjesnik Kraljevskog Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog arhiva*, 2 (1900), 229. Sve citate iz latinskog izvornika ovdje donosim u vlastitom hrvatskom prijevodu.

vlastelin Franjo (umjesto Stjepan!) Domjanić koji istovremeno potiče na pobunu i kmetove i krajišnike, pridobivši za svoje nakane i svog poznanika Petra Ljubojevića:

„U ono vrijeme na obližnjem je imanju Preseki živio Franjo (!) Domjanić. Premda plemenitoga podrijetla i obrazovanja, ipak je bio neobuzdan i buntovan i ništa mu nije bilo draže od užitka u tuđim razdorima. K njemu su, dakle, jednom po savjet došli neki Raffayevi i Erdödyjevi podanici i podrobno mu izložili novosti u gospodarevu upravljanju. On ih nije odobrio i savjetovao im je da im se već na samome početku valja suprotstaviti. Dodao je, osim toga, da će im, ako treba, pomoći križevački krajišnici, jer se govori da ni oni ne mogu više trpjeti novi jaram koji im nameću oficiri. Tako su se poslanici otputili osokoljeni. Nakon njihova odlaska, Domjanić je smjesta uzeo pero i napisao pismo oficiru Križevačke krajine prezimenom Ljubojević, za kojega je znao da je sklon buntovništvu zbog osobnih razmirica s generalom Peckom. Dao mu je na znanje da je došlo vrijeme da se zbaci jaram i da napakosti svome generalu. Pomoći će mu, štoviše, čitavo Erdödyjevo i njemu susjedna vlastelinstva, pa čak i ostali podložnici u Hrvatskoj jer ih njihovi gospodari odveć opretećuju.“⁴⁹

Osim toga, u Šimunićevu narativu nema ni traga iskazima konfesionalne netrpeljivosti što je sasvim razumljivo budući da dolazi iz pera uglednog profesora polemičke teologije na Zagrebačkoj akademiji i jednog od najboljih suvremenih poznavatelja katoličko-pravoslavne kontroverzistike.⁵⁰ Šimunić se očito i u svojim kroničarskim zapisima nastojao striktno držati prozelitističkih načela koje je promovirao u djelu *Diatriba de Ritu Graeco*, upozoravajući da se „u općenju s pravoslavcima treba čuvati nadutosti, oštine, uvredljivih izraza, kao kad i sjedinjene i pravoslavne nazivaju Vlasima. Osim toga, ‘protivnika treba’“, držao je Šimunić, „pridobiti dobrotom, blagošću i poniznošću, onda će istom prigrliti istinu“.⁵¹

Osim evidentnog utjecaja na modalitete diskurzivne figuracije, Šimunićev se umjereni prozelitizam detektira i na razini narativne strukture. Naime, u sklopu temporalnog modela historijske reprezentacije seljačka buna i kronološki prethodi krajiškoj, koju, za razliku od ostalih autora čije su datacije vrlo precizne, Šimunić neodređeno

49 J. Janković, *nav. dj.*, 229.

50 Ivan Krstitelj Šimunić rodio se 6. lipnja 1723. u plemićkoj obitelji u Štrigovi. Nakon završetka studija logike u Zagrebu 1740. godine ulazi u isusovački red u Beču. Filozofiju i teologiju je doktorirao na sveučilištu u Košicama. Bio je gimnazijski profesor u Varaždinu i Zagrebu, a potom profesor spekulativne teologije i kontroverzistike na Zagrebačkoj akademiji. Godine 1763. objavljuje u Zagrebu djelo *Brevis Notitia schismatis Graeci et controversiarum Orientalium, in questiones didacticis, chronologico-historicas, et dogmaticas digesta (...) Accedit Diatriba de Ritibus Ecclesiae Graecae*, nastalo na temelju vlastitih predavanja. Prvi dio predstavlja teološku raspravu o crkvenom raskolu, a drugi dio daje sumarni povijesni pregled istočnoga raskola. Treći dio u silogističkoj formi obrađuje dogmatska i eklezijalna pitanja koja tradicionalno stoje u središtu katoličko-pravoslavne kontroverze, kao što su npr. primat sv. Petra i rimskih biskupa, dodavanje *Filioque* simbolu vjere, Euharistija, čistilište, blaženstvo svetih prije uskrsnuća itd. U raspravi *Diatriba de Ritu Graeco* prikazuje postanak i narav obreda istočne crkve, njezinu liturgiju, sakramente, postove itd. Detaljnije usp. Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. I, Zagreb, 1969, 218-220.

51 Prema M. Vanino, *nav. dj.*, 220.

smješta „u ono isto vrijeme“. Sukladno svome istaknutom narativnom statusu, kmetška se buna karakterizira kao svojevrсни opći seljački rat protiv božanski impostiranog sociopolitičkog i ekonomskog poretka, odnosno kao borba za uništenje zemaljske gospode i potpuno oslobođenje kmetova.⁵² Osim u dramatičnim opisima panike i konsternacije koje su listom zahvatile i plemstvo i građanstvo, takav se eshatološki reprezentacijski okvir reproducira i u egzemplifikacijama seljačke „nadmenosti i bahatosti“:

„Oba su grada /sc. Gradec i Kaptol, op. Z.B./ obuzeli strah i panika. Školarci su se posvuda razbjegli, građani su sklanjali svoja pokretna dobra i tražili skrovišta, a neki su se čak sakrivali i u crkvene kripte. Prosti je puk zahvatila tolika nadmenost i bahatost da su mnogi seljaci odbijali skidati kape ispred svojih gospodara i ostalih osoba višega ranga. Dogodilo se, štoviše, da kad je podban Ivan Rauch svome kmetu predao pismo da ga nekome odnese, ovaj je pokriven glave, doduše, uzeo pismo u ruke da bi ga doskora popljuvao, bacio na tlo, pogazio nogama i bezobrazno se udaljio. Jankovićev špan prezimenom Radović, jedan od vođa pobunjenika, usudio se reći u Bisagu da neće odustati od svoga nauma prije no što vidi kraljicu Mariju Tereziju da pred njim kleči na koljenima.“⁵³

Kao što se i može očekivati unutar eshatološke prikazivačko-predstavljачke matrice, takav bezbožni pokušaj izaziva božansku intervenciju, pa Bog-osvetnik „koji ohole obično slijedi s leđa“ šalje trodnevnu obilnu kišu koja zaustavlja napredovanje buntovnika i omogućava „kraljevini donošenje spasonosnih odluka“.⁵⁴ No budući da su kraljevinski vojni organi zakazali u obrani poretka jer, kako sarkastično piše Šimunić, „pobjedničke čete odlaze tek pošto više nije bilo ničega što se moglo opljačkati te svima uz ovacije naviještaju da su donijele mir, raspršile ustanak i uz mnogo znoja osigurale spokoj, da bi pak ono, što je svaki od njih oteo od jadnoga puka, bilo prekriveno dubokom šutnjom“,⁵⁵ kao jedina garancija poretka preostaje „nevjerojatna providnost i pravednost kraljice Marije Terezije“.⁵⁶ U tom se pogledu Šimunić predstavlja ne samo kao umjereni prozelitist, nego i bezrezervni lojalist, što može poslužiti kao dodatno

52 „Pošto je Domjanić posijao sjeme nezadovoljstva, Erdödyjevi su podanici zajedno s Raffayevima zaključili da im se otvaraju velike mogućnosti, pa su najprije ognjem zapalili odmjerenu kudjelju koju im je bio podijelio gospodin Raffay, a potom pretvorili u prah i pepeo sve plemićke kurije koje god su mogli, privlačeći u svoj tajni savez i tuđe podanike, da bi naposljetku, ukoliko se pruži prilika, poubijavši zemaljske gospodare stekli punu slobodu.“ J. Janković, *nav. dj.*, 229.

53 J. Janković, *nav. dj.*, 230.

54 „Doista, Bog, koji ohole običava slijediti s leđa, neočekivano je zaustavio ovu tragediju. Naime, potkraj veljače iznenada se s neba slila toliko obilna kiša koja je trajala tri dana, da su potoci i bujice poplavile većinu polja, a i rijeka Lonja je priječila prolaz svima koji su to pokušali. To je iznenadno nevrijeme prisililo i pobunjene seljake i krajišnike na nužan odmor, a kraljevni pak omogućilo donošenje spasonosnih odluka. Doskora su odasvud pozvani slobodnjaci koji su zajedno sa svojim vođama suzbili drskost zločinaca.“ J. Janković, *nav. dj.*, 230.

55 Usp. J. Janković, *nav. dj.*, 231.

56 „Budući da su mnogi obznanjivali i objelodanjivali taj strašni događaj, on je napokon predočen i posvjedočen samoj kraljici Mariji Tereziji. Ona je sukladno veličini svoje nevjerojatne providnosti i pravednosti odredila da u Hrvatsku ode kraljevska komisija, zadatak koje je bio po zaslugi kazniti buntovne podložnike i na svaki način nadoknaditi štete plemićima.“ J. Janković, *nav. dj.*, 231.

objašnjenje osebnog narativnog tretmana krajiško- kmetijske bune. Konačno, valja se osvrnuti i na posebice zanimljiv prikaz pobune iz *Uspomena* grofa Adama Oršića. Specifičnost reprezentacijsko-interpretativnog modela *Uspomena* u odnosu na ostale analizirane izvore proizlazi iz činjenice da je riječ o autobiografsko-memoarskom žanru kao mediju diskurzivne „konstitucije sebstva“, čime u prvi plan, dakako, izbija historijskoantropološka dimenzija teksta.⁵⁷ Sukladno tome, u Oršićevu je narativu posve zanemarena faktografska razina da bi se naglasak premjestio na ekspliciranje simboličkog, etičko-političkog značenja događaja iz 1755. godine, koje on očito poznaje tek iz predaje jer su se zbili u njegovu djetinjstvu. Ponajprije, reprezentacijski je okvir konstituiran u maniri karnevalskog „izokrenutog svijeta“, što se posebice naglašava referencama na seljačko pijančevanje.

S druge se pak strane u daleko većoj mjeri nego u ostalim izvorima ističe egzemplarističko-moralistički strukturni aspekt. To je posebice razvidno kad je riječ o narativnom tretmanu glavnih aktera. Naime, pored Stjepana Domjanića koji je okarakteriziran kao posrednik kao između kmetova i krajišnika, poimence se spominju podban Ivan Rauch, Stjepanov brat Ivan Domjanić i kraljevskih povjerenik grof Althan. U kontekstu Oršićeva moralističkog narativa, prva trojica predstavljaju prototip izdajnika, dok grof Althan figurira kao ruka pravde, što je izvrstan primjer ne samo različitosti narativnih interesa, već i etičko-političkih funkcija u žanrovski različitim historiografskim tekstovima.⁵⁸

57 Pregledno o fenomenu diskurzivne konstitucije sebstva u okviru autobiografskog diskursa te problemima njegove interpretativno-analitičke elaboracije u suvremenim historiografskim istraživanjima usp. Fabian Brändle, Kaspar von Greyerz, Lorenz Heiligensetzer, Sebastian Leutert, Gudrun Piller, „Texte zwischen Erfahrung und Diskurs. Probleme der Selbstzeugnisforschung“, u: Kaspar von Greyerz et. al., *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich; europäische Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500-1850)*, Köln –Weimar- Wien, 2001, 3-34.

58 Fragment Oršićevih „Uspomena“ u kojemu se tematiziraju događaji iz 1755. godine u cijelosti glasi: „Godine 1755. došlo je do bune u Varaždinskoj Krajini. Stjepan Domjanić, koji je tada posjedovao imanje Preseka u križevačkoj županiji, bio je u sporazumu s graničarima; na to su se pobunili seljaci Raffajeva dobra Raven, njima se pridružili okolišni seljaci, žarili i palili plemićka imanja, narasli do velikog broja i zadali svagdje strah plemstvu (jer su se i na drugim mjestima seljaci pokazali sklonima na bunu.) Plemstvo je bježalo u gradove s djecom i dragocjenostima; godina je bila blagoslovljena, seljaci uvijek pijani, počinjajući velike nepodobštine, kamogod bi došli. Sava i Kupa, preko kojih nije bilo mostova, nabujale su od stalnih kiša zajedno s ostalim vodama; radi toga nije s banske i karlovačke granice mogla doći pomoć. Konačno, kad su buntovnici bili u Bisagu, tadašnjoj Jankovićevoj gospodštiji, gdje su iz obiesti sve uništili, u pivnici razbili bačve, pa ih se nekoliko i utopilo u vinu, napokon su vode počele padati, pa je došla jedna bojnica iz Banske Krajine; neki su seljaci pobjegli, drugi su se sakrili još uvijek pijani, pa su ih bodovima tjerali iz svih mogućih zakloništa i dopremili na stotine u različite gradove, ali većinom u Zagreb. Ivan Rauch, tadašnji podban i prema tadašnjim zemaljskim zakonima kao podban i veliki župan zagrebačke i križevačke županije, pridonio je doduše mnogo uzpostavi mira, ali je opljačkao kuće buntovnika i prisvojio sebi mnogo toga, osobito stoke, radi čega su ga mnogi obtužili, a osobito križevački podžupan i njegov šurjak Zaić, na što je maknut sa svih časti, koje je imao. S njim je također prestala povlast za buduće podbane uživati nasljednu ili vječnu vlast velikog župana. U Varaždinskoj su Krajini mir uzpostavile pridošle njemačke čete. Velik je broj seljaka obješen na različite načine, a drugi su kažnjeni batinanjem ili žigosanjem. Stjepan Do-

Figurativna analiza šest suvremenih narativnih izvora za krajiško-seljačku bunu 1755. godine pokušala je ukazati ne samo na visok stupanj diverzificiranosti prikazivačko-predstavilačkih strategija žanrovski srodnih historiografskih tekstova, već, što je daleko važnije, na njihovu veliku heurističku vrijednost u istraživanju obrazaca percepcije i interpretacije povijesnih zbivanja. Time je još jednom potvrđen slavni Whiteov poučak o historijskom narativu kao privilegiranom, ali i uvijek već ideologijski aficiranom mediju kognitivnog apropriranja i etičko-estetičkog procesuiranja kompleksnih manifestacija „svijeta-života“.

Literatura

- Antoljak, Stjepan. *Hrvatska historiografija do 1918.* Sv. I, Zagreb, 1992.
- Biti, Vladimir. „Izvor povijesti“, u: *Strano tijelo pri/povijesti*, Zagreb, 2000, 9-16.
- Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb, 2000.
- Brändle, Fabian – von Greyerz, Kaspar – Heiligensetzer, Lorenz – Leutert Sebastian – Piller, Gudrun. „Texte zwischen Erfahrung und Diskurs. Probleme der Selbstzeignisforschung“, u: Von Greyerz, Kaspar et. al., *Von der dargestellten Person zum errinerten Ich; europäische Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500-1850)*. Köln – Weimar - Wien, 2001, 3-34.
- Brizzi, Gian Paolo – Accorsi, Maria Luisa (ur.). *Annali del Collegio Ungaro- Illirico di Bologna 1553-1764*. Bologna, 1988.
- Horvat, Karlo. „Zapisci od 1752.-1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII vijeku iz ‘Liber memorabilium župe križevačke’“. *Starine JAZU* 34/1913, 305-354.
- Janković, Julio. „O seljačkoj buni oko Križevaca i u nekom dijelu generalata varaždinskog godine 1755“. *Vjesnik Kraljevskog Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog arhiva*, 2/1900, 227-233.
- Krčelić, Baltazar Adam. *Annuae ili historia 1748-1767*. Zagreb, 1952.
- Krivošić, Stjepan. „Baltazar Adam Krčelić (1715-1778)“, *Rad JAZU*, 375 (1978), 107-229.
- LaCapra, Dominick. „A Poetics of Historiography: Hayden White’s *Tropics of Discourse*“, u: *Rethinking Intellectual History. Text, Context, Language*. Ithaca and London, 1983, 72-83.
- Laurenčić, Nikola. *Pridavek kronike iliti spomenka pripečeni od leta po narodenju Kristuševom 1744 do leta 1761*. Zagreb, 1762.
- Moacanin, Fedor. „Osnivanje novih krajina i slom krajiške autonomije“, *Historija naroda Jugoslavije*, sv. II. Zagreb, 1959, 1041-1056.
- Oršić, Adam. „Uspomene Adama Oršića 1725-1814“, u: *Rod Oršića*, Zagreb, 1943, 55-75.
- Otruba, Gustav. *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*. Wien, 1963.

mjančić je pobjegao u svećeničkoj odjeći pavlinima u Svetice, njegov ga brat Ivan namamio k sebi te ga predao ulovljena; imanje Preseka bude zaplijenjeno, a on poslan na doživotnu tamnicu u Kufstein. Grofa Althana, poslanoga u zemlju kao kraljevskog povjerenika, da uzpostavi mir i uvede novi urbanizam, zamolio je Ivan, da mu na dvoru za to, što je predao svojega buntovnog brata, u znak priznanja pribavi dobro Preseku, ali ovaj mu je odgovorio, da dvor doduše voli ovakve izdaje, ali mrzi izdajicu kao zla čovjeka. On tako nije došao ni do kakvog dobitka, osim što ga se radi ovoga podlog čina svatko klonio kao izdajice rođenoga brata.“ Adam Oršić, „Uspomene Adama Oršića 1725-1814“, u: isti, *Rod Oršića*, Zagreb, 1943, 62-63.

- Shek Brnardić, Teodora. „Baltazar Adam Krčelić (1715-1778): bibliografija“, *Zaprešički godišnjak* 8 (1998), 343-348.
- Smičiklas, Tadija. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Sv. 30, Zagreb, 1901.
- Šidak, Jaroslav. „Seljačke bune 1755. i njihove posljedice“. *Historija naroda Jugoslavije*, sv. II. Zagreb, 1959, 1057-1067.
- Vanino, Miroslav. *Isusovci i hrvatski narod*. Sv. I, Zagreb, 1969.
- Walter, Friedrich. *Die thesesianische Staatsreform von 1749*. Wien, 1958.
- Wangermann, Ernst. *The Austrian Achievement 1700-1800*. London, 1972.
- White, Hayden. „Fictions of Factual Representation“, u: *Tropics of Discourse*, Baltimore and London, 1985, 121-134.
- White, Hayden. „Historicism, History and the Imagination“, u: *Tropics of Discourse*. Baltimore & London, 1985, 101-120.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 1973.
- Zlatar, Andrea. „Osamnaesto stoljeće: Krčelićeve Annuae“, u: *Autobiografija u Hrvatskoj*. Zagreb, 1998, 70-80.